

VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL
Onderzoeksgroep TOR

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
Instituut Recht en Samenleving

TUSSEN BURGER EN OVERHEID

Een onderzoeksproject naar het functioneren van het
maatschappelijk middenveld in Vlaanderen

Samenvatting van de onderzoeksresultaten:

Deel 1:

OORZAKEN EN GEVOLGEN VAN MIDDENVELDPARTICIPATIE

Mark Elchardus
Marc Hooghe
Wendy Smits

april 2000
Tor Rapport nr. 2000/5

in samenwerking met de Federale Diensten voor
Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden

In de periode 1996-2000 werd door de Universiteiten van Brussel (promotor prof. dr. M. Elchardus) en Leuven (promotor prof. dr. L. Huyse) een onderzoek uitgevoerd omtrent het functioneren van het maatschappelijk middenveld, dit is het geheel van vrijwillige organisaties tussen burger en overheid. Dit onderzoek werd uitgevoerd in het kader van het programma van toekomstgericht sociaal-economisch onderzoek van de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (DWTC).

Het volledige eindrapport van dit onderzoek telt zowat 450 pagina's (zie inhoudsopgave in bijlage 1). In deze samenvatting worden de belangrijkste conclusies van het onderzoek kernachtig weergegeven. Deze samenvatting is in eerste instantie bestemd voor beleidsverantwoordelijken en voor bestuursleden uit het maatschappelijk middenveld zelf. Voor een meer uitvoerige, en technisch onderbouwde weergave van de onderzoeksresultaten kunnen we verwijzen naar het uitvoerige rapport en de eerder verschenen deelrapporten (zie lijst in bijlage 2).

Deze samenvatting bestaat, net zoals het oorspronkelijke rapport, uit twee delen. In dit eerste deel beschrijft het Brusselse onderzoeksteam (Mark Elchardus, Marc Hooghe, Wendy Smits) de oorzaken en de gevolgen van participatie aan het maatschappelijk middenveld. In het tweede deel beschrijft het Leuvense onderzoeksteam (Luc Huyse, Ellen Van Dael, Katrien Meireman) het functioneren van middenveldorganisaties.

**Oorzaken en gevolgen van middenveldparticipatie
Samenvatting van de onderzoeksresultaten**

**Mark Elchardus
Marc Hooghe
Wendy Smits**

**Vrije Universiteit Brussel
Onderzoeksgroep TOR
Pleinlaan 2, B-1050 Brussel
tel. 02 629 20 24; fax 629 30 52; torgroep@vub.ac.be**

Rapport 2000/5

1 Sociale integratie als probleem

Er worden vandaag torenhoge verwachtingen in het maatschappelijk middenveld gesteld. In de beleidsnota Cultuur, 2000-2004, van de Vlaamse regering bijvoorbeeld, wordt van het verenigingsleven verwacht dat het inburgert, emancipeert, zin geeft, bijdraagt tot actieve participatie, democratische discussie, de versterking van het sociale weefsel... (2000 : 18-19). Dergelijke torenhoge en met aandrang geformuleerde verwachtingen laten zich gemakkelijk begrijpen in het licht van een reeks maatschappelijke ontwikkelingen. Belangrijk daarbij is de confrontatie met tekenen van sociale desintegratie. Vanaf de jaren zestig leeft in heel wat Westerse landen het gevoel dat gewelddadige misdaad, alledaags geweld in scholen, op het openbaar vervoer en in het verkeer toeneemt. Het gevoel van onveiligheid neemt toe. Instellingen als het huwelijk verliezen hun stabiliteit. Het vertrouwen in de instellingen daalt. Fukuyama omschrijft het samenvloeien van die verschillende ontwikkelingen als een « great disruption » (1999), een grote verstoring van het samenleven, die tot onbehagen, wantrouwen en gevoelens van onveiligheid leidt. Daarom wordt onder meer naar het verenigingsleven en het middenveld gekeken, waarvan een herstel van de sociale cohesie en het sociale weefsel worden verwacht. Die verwachting verleent bijzondere zichtbaarheid aan stellingen die de aftakeling, dan wel de opbloei van het middenveld menen vast te stellen. Putnam (1995a, 1995b) gewaagt van een aftakeling van het verenigingsleven in de Verenigde Staten en stelt dit voor als een onderdeel van en een indicator voor de afbrokkeling van het sociaal kapitaal en de vermindering van sociale cohesie. Lester Salomon (1995) stelt daarentegen een toename vast van vrijwillige verenigingen en ondernemingen in de sociale economie of de non-profit sector. Hij gewaagt van een internationale « associational revolution » die in zich de kiemen van een nieuwe maatschappelijke ordening draagt (1995 : 243-247).

Tijdens ons onderzoek is gebleken dat heel wat mensen die actief zijn in het middenveld, de stellige indruk hebben dat het verenigingsleven moeilijke tijden beleeft. Zij zijn geneigd de stelling van Putnam meteen op Europa en Vlaanderen toe te passen. Voor de vermeende moeilijkheden van het verenigingsleven is er ook een zeer populaire verklaring. De vermeende achteruitgang wordt toegeschreven aan 'individualisering'. Die verklaring wordt frequent veredeld met een verwijzing naar het werk van Ulrich Beck (1986) over de risicomaatschappij. « Individualisering » is een begrip dat vele ladingen dekt, waarvan de betekenis daarom zeer vaag is, dat op bijgevolg alles en nog wat kan worden toegepast. Daarom kan men gemakkelijk leven met de illusie dat het inderdaad goed de maatschappelijke ontwikkelingen vat. Telkens echter als één betekenis van individualisering duidelijk en ondubbelzinnig wordt gespecificeerd, blijkt dat er in die specifieke betekenis alvast niet van een individualiseringstendens kan worden gesproken (Elchardus & Heyvaert, 1990; Elchardus, 1999). In de reeds geciteerde beleidsnota cultuur, vinden we zowel de stelling dat het verenigingsleven het moeilijk heeft, als de modieuze verklaring in termen van individualisering : «De leden zappen. Ze stellen hun eigen programma en parcours samen...Dat verklaart mede de veroudering en de daling van het ledenaantal van de "klassieke" verenigingsvorm» (2000 :69). In het verlengde van die populaire stelling, beweert de beleidsnota tevens « slechts weinig jonge mensen nemen deel aan het verenigingsleven » (idem :68).

2 Een korte voorstelling van het onderzoek

Het hele debat over de rol van het verenigingsleven gaat echter vooral uit van vooronderstellingen en indrukken, en is slechts zelden gebaseerd op de resultaten van empirisch onderzoek. Daarom heeft de Vakgroep Sociologie/Onderzoeksgroep TOR van de Vrije Universiteit Brussel in het voorjaar van 1998 hierover een representatieve survey uitgevoerd onder de inwoners van het Vlaams Gewest. In het kader van dit onderzoek werden 1.341 respondenten thuis bezocht, en daarbij werd een gestructureerd interview van ongeveer één uur afgenomen, dat handelde over diverse aspecten van participatie aan het verenigingsleven, inburgering, maatschappelijke houdingen, en dergelijke. De respondenten werden getrokken op basis van een toevalssteekproef bij het Rijksregister der Natuurlijke Personen (toelating bij Koninklijk Besluit van 8 februari 1998, *Belgisch Staatsblad*, 15 juni 1999). Op basis van een responsanalyse kunnen we besluiten dat dit onderzoek behoorlijk representatief is voor de doelgroep die we wilden bereiken:

- inwoners van het Vlaams Gewest
- Nederlandstalig
- tussen 18 en 75 jaar.

Dit betekent dat we op basis van dit onderzoek geen uitspraken kunnen doen over de specifieke situatie van de Vlamingen in Brussel; dit zou een heel apart onderzoek vergen. Het is wel zo dat lager opgeleiden en ouderen wat minder aan het onderzoek hebben deelgenomen dan we op basis van hun aandeel in de bevolking zouden kunnen verwachten, doch dit fenomeen is gebruikelijk binnen dergelijk onderzoek, en werd opgevangen door het gebruik van weegfactoren (zie het technisch rapport voor een meer omstandige uitleg).

In het onderzoek stonden twee vragen centraal:

- 1) Wie participeert er? Zijn alle groepen van de bevolking even sterk vertegenwoordigd in het verenigingsleven, of treden hierin grote ongelijkheden op? In de bestaande literatuur zien we bijvoorbeeld dat lageropgeleiden en vrouwen vaak minder participeren aan het verenigingsleven dan andere bevolkingsgroepen (Verba, Schlozman & Brady 1995).
- 2) Welk effect heeft deze participatie? Als het verenigingsleven inderdaad een instrument is voor het bevorderen van sociale cohesie en maatschappelijke integratie (Putnam 1993), dan zouden we moeten zien dat leden van verenigingen een socialer en democratischer waardenpatroon hebben dan diegenen die geen lid zijn.

Bij de eerste onderzoeksvraag is het niet alleen de bedoeling te wijzen op ongelijkheden in de participatie. Deze vraag laat ons ook toe reeds enige uitspraken te doen over de vermeende daling van de participatiebereidheid. Als men bijvoorbeeld stelt dat de participatie aan het verenigingsleven daalt omwille van de tijd die besteed wordt aan het kijken naar televisie, dan zouden we in het onderzoek toch een verband moeten vaststellen tussen televisietijd en de deelname aan het verenigingsleven.

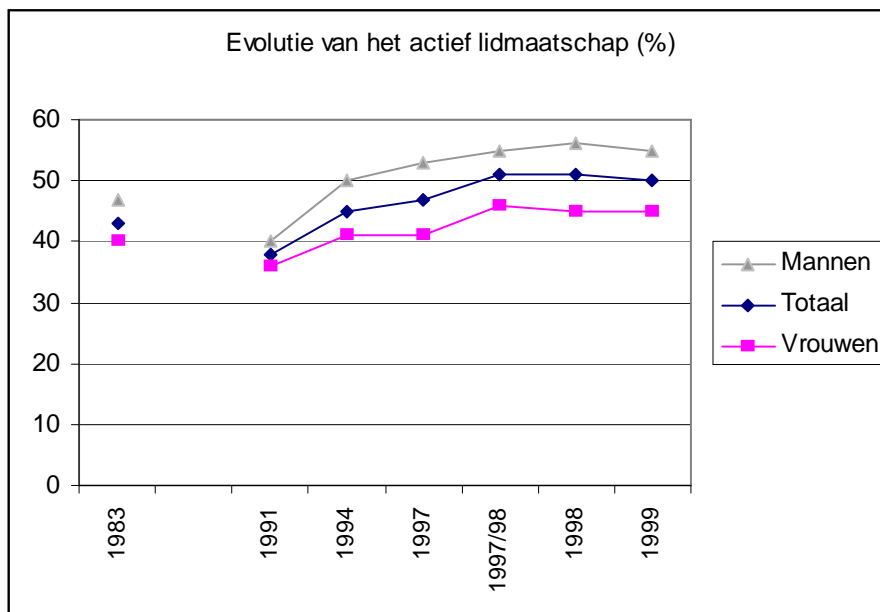
Bij de tweede onderzoeksvraag belanden we in een probleem van causaliteit: wat veroorzaakt wat? Uit internationaal onderzoek weten we reeds dat leden van verenigingen inderdaad een wat socialer waardenpatroon hanteren dan diegenen die nergens lid van zijn. De vraag is echter of men dit kan toeschrijven aan de *invloed* van het verenigingsleven: fungeren verenigingen inderdaad als ‘leerschool van de democratie’? De omgekeerde verklaring, de meer sociaal ingestelde personen zullen vaker lid worden van organisaties, dan diegenen die een meer individualistisch

waardenpatroon hanteren, kan immers net zo goed ingeroepen worden. Op basis van de internationale literatuur, en op basis van dit onderzoek, kunnen we hierover geen definitieve uitspraken doen. Bij de verdere lectuur van deze samenvatting dient men er zich dan ook goed van bewust te zijn, dat als we het hebben over “effecten” van het verenigingsleven, we strikt genomen spreken over vastgestelde verbanden.

3 Een bloeiend verenigingsleven

Als we de respondenten gewoon de vraag stellen naar hun actieve lidmaatschap binnen een vereniging, zien we al meteen dat het verenigingsleven in Vlaanderen op een serieuze aanhang kan rekenen. We stellen vast dat 50,7% van de bevolking tussen 18 en 75 jaar actief lid is van minstens één vereniging¹; 22,2% is actief lid van minstens twee verenigingen; 10,4% bekleedt een bestuursmandaat in minstens één vereniging. Die cijfers wijzen niet meteen op een crisis van het verenigingsleven. Het is mogelijk een aantal peilingen vanaf 1983 met elkaar te vergelijken. In de jaren tachtig, begin jaren negentig wordt de algemene participatiegraad op ongeveer 40% geschat. Op het einde van de jaren negentig is dat bij de 50%. Volgens ons moet die schijnbare toename in grote mate op rekening van een betere meetmethode worden geschreven. Maar zelfs als men daarmee rekening houdt, geven die vaststellingen niet de minste reden om te gewagen van een daling van de participatie. Indien er zich al een reële trend aftekent, wijst die daarentegen in de richting van een (bescheiden) toename (zie Figuur 1).

Figuur 1: Percentage actieve leden onder de Vlaamse bevolking, 1983-1999.

Bron : onderzoek KUL (1983), ISPO 1991, UIA 1994, VUB/KUL 1997, APS 1997/98 en 1999, TOR1998.

¹ Onder actief lid wordt verstaan dat de respondenten daadwerkelijk deelneemt aan de activiteiten van clubs, organisaties of verenigingen van welke aard dan ook. We spreken van passief lidmaatschap als de respondent niet meer doet dan het lidgeld betalen en eventueel het tijdschrift van de vereniging lezen. Deze definities werden tijdens het interview voorgelezen door de enquêteur.

We ondernamen ook een poging om via het aantal afdelingen en de ledentallen een beeld te schetsen van de ontwikkeling van het verenigingsleven, en we maakten daarbij ook gebruik van een rapport van Luc Bral (2000) waarin een gelijkaardige poging wordt ondernomen. De gegevens die beschikbaar zijn, zijn ontoereikend om er met enige stelligheid een trend uit te distilleren. Sommige verenigingen verliezen veld, anderen winnen leden. Zo valt op dat een aantal van de grote traditionele, verzuilde organisaties terrein verliezen, terwijl we daarentegen wel een opvallende groei noteren in de sector van de sport- en vrijetijdsorganisaties. Bij de sportorganisaties die meewerkten aan ons onderzoek (zowel Vlaamse als Belgische) noteerden we bijvoorbeeld een opvallende groei van het totale aantal leden van ca. 1.100.000 in het midden van de jaren tachtig, tot ca. 1.300.000 op het einde van de jaren negentig. In de mate dat men een globale trend kan onderkennen wijst die, net als de survey-resultaten, in de richting van een bescheiden toename.

Men krijgt wel de indruk dat er zich binnen het verenigingsleven verschuivingen voordoen. Verenigingen die levensbeschouwelijk geprofileerd en classespecifiek zijn (bijvoorbeeld de Katholieke Arbeiders Vrouwen) verliezen leden, terwijl verenigingen die zich bijvoorbeeld op de groeiende zorg om beweging en het lichaam richten (in casu sportverenigingen) leden winnen. Jeugdverenigingen, ook de klassieke jeugdbewegingen doen het recentelijk vrij goed. In tegenstelling tot wat de beleidsnota Cultuur veronderstelt, is de participatiegraad van de jongeren overigens niet lager dan die van de ouderen. In de leeftijdsgroep 18 tot 35 is 53,6% actief lid van minstens één vereniging ; in de leeftijdsgroep 36-55 is dat 52,9% (Tabel 1).

Tabel 1: Actief lidmaatschap van verenigingen (in percentage v. respondenten)

	Geen actief lid	Actief lid van één vereniging	Actief lid van twee of meer verenigingen
Totaal	49.3	28.5	22.2
Leeftijd			
18-35	46.4	31.8	21.8
36-55	47.1	29.5	23.4
56-75	55.9	23.0	21.1
Scholing			
Laag	59.9	25.7	14.4
Midden	44.3	31.8	23.9
Hoog	40.2	28.8	30.9
Geslacht			
Man	43.1	33.2	23.7
Vrouw	55.4	23.8	20.8

We worden in Vlaanderen dus zeker niet geconfronteerd met een acute daling van de participatie aan het verenigingsleven. De totale participatiegraad is echter de resultante van een groot aantal krachten. Het onderzoek deed een poging om deze in kaart te brengen. Daartoe werd eerst onderzocht tot op welke hoogte participatie aan het verenigingsleven kan worden beschouwd als een homogeen verschijnsel. We gingen na of het mogelijk is groepen van verenigingen te onderscheiden waarvoor geldt dat de personen die lid zijn van de ene vereniging ook een grotere kans hebben lid te zijn van een andere vereniging die tot die groep behoort (en gebeurlijk weinig kans hebben lid te zijn van verenigingen die niet tot die groep behoren). Is het, met andere woorden, mogelijk verschillen tussen bijvoorbeeld vrouwenverenigingen, seniorenvereniging en

cultuurverenigingen in de structuren van het lidmaatschap te onderkennen. Hebben de frequent gebruikte functionele opdelingen ook een sociologische grondslag?

Tabel 2 Lidmaatschap naar soort vereniging (percentage van het totale aantal respondenten, n=1341)

	geen lid	vroeger lid	passief lid	actief lid	bestuurs- lid
Jeugdbeweging	51.5	44.6	0.7	2.5	0.7
Milieu- en natuur	89.6	4.2	4.3	1.7	0.2
Fanclub	96.7	2.7	0.6	-	-
Helpende vereniging	89.6	2.6	5.1	1.8	1.0
Mutualiteit	9.9	0.5	87.5	1.9	0.2
Kunst	82.4	9.0	2.3	5.3	1.0
Hobby	85.8	5.8	2.5	5.6	0.3
Vrouwen	85.7	3.4	5.0	4.6	1.4
Socio-cultureel	89.1	3.1	3.7	3.0	1.1
Sport	58.8	16.4	2.6	20.0	2.1
Politiek	91.8	2.8	3.4	1.4	0.6
Religieus	93.5	2.5	1.3	1.8	1.0
Wijk- of buurt	92.7	2.2	1.3	2.8	0.9
Vrede, derde wereld	93.6	1.5	3.7	1.1	0.1
Vakbond	57.9	6.3	31.3	3.4	1.1
Adviesraad	92.3	3.7	0.6	2.5	0.8
Gezin	80.8	5.1	12.1	1.9	0.1
Café clubje	90.7	3.1	1.8	3.8	0.6
Rode Kruis	87.2	3.3	7.7	1.9	-
Gepensioneerden	93.4	0.2	3.1	3.0	0.2
Witte Comités	99.5	0.1	0.4	-	-
Zelfhulpgroep	98.7	0.6	0.3	0.5	-

Die analyse bracht aan het licht dat bijna alle verenigingen één geheel vormen, in die zin dat de kans op een lidmaatschap in één vereniging de kans verhoogt dat men lid is van een andere, zonder dat men veel verschillende soorten verenigingen kan onderkennen. Slechts drie, in feite twee, soorten verenigingen passen niet in dat stramien : sportverenigingen (en de cafégebonden verenigingen) en jeugdverenigingen. Deze laatste vormen een vanzelfsprekende uitzondering aangezien hun lidmaatschap sterk aan de leeftijd is gebonden. Een meer belangwekkend besluit van de analyse is dat het lidmaatschap van sportverenigingen een andere logica volgt dan het lidmaatschap van alle andere verenigingen (kunstverenigingen, sociaal-culturele, vakbonden...). Voor de participatie in die laatste werd een « *algemene participatiemaat* » ontwikkeld. Die houdt niet alleen rekening met de aan- of afwezigheid van participatie, maar ook met passief of actief lidmaatschap en met de intensiteit van de huidige participatie. Het gaat derhalve om een relatief fijngevoelige maat, die ook nuances van de participatie oppikt. Deze maat heeft een gemiddelde van 0 voor de hele onderzoeksgroep, en een standaardafwijking van 1, wat betekent dat zowat 68 procent van de bevolking een score heeft die tussen de -1 en de +1 ligt. Een verandering van 1 punt op deze schaal, vertegenwoordigt dus al een heel belangrijke verschuiving. We onderscheiden die maat van de meer brute meting van het actieve lidmaatschap, die steunt op het onderscheid tussen mensen die nergens actief lid van zijn en mensen die actief lid zijn van minstens één vereniging. Deze laatste maat heeft, in tegenstelling tot de vorige, ook betrekking op de sport- en jeugdverenigingen.

4 Wie participeert waaraan?

Uit eerder onderzoek weten we dat de participatie aan het verenigingsleven en het maatschappelijk middenveld zeker niet gelijk verspreid is onder de bevolking. Personen met een lage sociale status (lager opleidingsniveau, geringer beroepsprestige, lager gezinsinkomen) zullen over het algemeen minder participeren aan het verenigingsleven dan personen met een hogere status (Verba, Schlozman & Brady 1995). Uit sommige onderzoeken blijkt ook een effect van gezinssituatie: gehuwde personen blijken vaker te participeren dan diegenen die niet in een huwelijksverband leven (Milbrath & Goel 1977). Bovendien stellen een aantal, vooral Amerikaanse auteurs dat er een verband zou bestaan tussen een aantal maatschappelijke verschuivingen, en een vermeende daling van de participatiebereidheid van de bevolking. Daarbij wordt dan onder meer verwezen naar de groei van het aantal uren dat voor het televisietoestel wordt doorgebracht, naar een toename van de geografische mobiliteit, naar een daling van de relatiestabiliteit en naar processen van gezinsuitdunning (Putnam 1995a, 1995b; Schudson 1998). Elchardus (1996) verwijst in dit verband naar het fenomeen van de ‘drukke leeftijd’: de bevolking tussen de 20 en de 40 jaar oud wordt geconfronteerd met een aantal cumulatieve tijdsaanspraken: loopbaan, gezinsvorming, kinderopvang, enzovoort. Bij sommige groepen zou die tijdsdruk zo intensief kunnen worden, dat er nog relatief weinig tijd overblijft voor bijvoorbeeld vrijwilligerswerk of inzet in het verenigingsleven.

Van al deze factoren (geslacht, opleidingsniveau, tijdsdruk, beroep, gezinsstatus...) kunnen we op basis van de literatuur dus verwachten dat ze een verband kunnen vertonen met participatieniveaus, en deze relatie werd dan ook uitvoerig geanalyseerd.

Uit de analyse blijkt dat het actief lidmaatschap lager ligt bij vrouwen dan bij mannen en lager bij laaggeschoolden dan bij hooggeschoolden. Het is opvallend veel hoger bij de kerkelijke katholieken dan bij de andere levensbeschouwelijke groepen. Het is hoger bij mensen die nog bij hun ouders wonen of die alleen wonen, maar ook bij de gehuwden met drie of meer kinderen dan bij de mensen die in andere gezinssituaties leven. Die bevindingen worden, op één uitzondering na, bevestigd door de analyse van de meer verfijnde maat van de algemene participatiegraad. De uitzondering betreft de participatie van vrouwen. Deze lijkt lager dan die van de mannen als we het lidmaatschap als criterium nemen, niet als we kijken naar de algemene participatiegraad. Vrouwen participeren enkel minder in sportverenigingen. Laat men die buiten beschouwing, dan is hun participatiegraad gelijk aan die van de mannen. De genderverschillen in participatie worden in detail beschreven in een onderzoeksverslag van Wendy Smits, dat steunt op dezelfde gegevens als dit rapport (Smits, 2000).

De analyse van de maat voor algemene participatie brengt een aantal duidelijke relaties aan het licht (Tabel 3). In deze tabel geeft de laatste kolom de kracht van het effect van de variabele weer (β). De andere getallen geven de afwijking ten opzichte van het algemeen gemiddelde (0.03) weer die kan worden toegeschreven aan de onderscheiden categorie. Zo ligt de score voor praktiserende gelovigen (+0.36) in totaal .59 hoger dan de score voor de ongelovigen en onverschilligen (-0.23). We zien in tabel 3 dat levensbeschouwing een belangrijk effect heeft. De graad van participatie is hoger voor levensbeschouwelijk geëngageerden - voor kerkse katholieken nog meer dan voor vrijzinnigen - dan voor ongelovigen, onverschilligen en niet praktiserende christenen.

Levensbeschouwelijk engagement, vooral, maar niet uitsluitend kerks engagement, leidt duidelijk tot actieve inzet in het verenigingsleven. Een tweede belangrijke invloed is die van de scholing. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter de kans dat actief aan het verenigingsleven wordt deelgenomen. Verder zien we dat mensen tewerkgesteld in het onderwijs en de gezondheidszorg meer participeren en dat zelfstandigen minder participeren dan de andere tewerkgestelden. Voor die laatste geldt dat mensen met een matige tijdsdruk meer participeren dan degenen met een lage tijdsdruk. De participatie neemt weer af als de tijdsdruk verder toeneemt. Tussen tijdsdruk en participatie bestaat een curvilineair verband : als de tijdsdruk toeneemt ontstaat een algemene activering van het leven, die ertoe leidt dat ook actiever aan het verenigingsleven wordt deelgenomen ; wordt de tijdsdruk heel zwaar, dan wordt de participatie weer teruggeschroefd (Elchardus 1996). Dat laatste gebeurt niet of in mindere mate als huishoudelijke hulp wordt ingekocht. Mensen die dat (kunnen) doen, zijn actiever in het verenigingsleven. Dat verband tussen tijdsdruk en participatie geldt niet voor de zelfstandigen (waar tijdsdruk de participatie drukt) en voor de mensen uit het onderwijs en de gezondheidszorgen waarvoor zich op dit vlak geen duidelijke tendens aftekent. Uit ander onderzoek is gebleken dat leerkrachten bijzonder intens aan het verenigingsleven deelnemen, in elk geval veel meer dan de bevolking in haar geheel (Elchardus, 1999). Verder stellen we vast dat mensen die relatief weinig tv kijken meer participeren, hoewel het verband nu ook weer niet al te sterk is. Die vaststelling bevestigt ten dele een populaire hypothese van Putnam (1995b). Geslacht, gezinssituatie en de geografische mobiliteit (de mate waarin men in zijn geboorteplaats is blijven wonen) hebben geen effect op de participatie als men rekening houdt met de reeds vermelde invloeden. De even populaire hypothesen over de effecten van gezinsverduunning en de eventuele toename van de geografische mobiliteit, worden dus niet bevestigd.

Tabel 3: Invloed van achtergrondvariabelen op participatievariabele

Variabelen	Categorieën	Participatie graad Afwijking t.o.v. gemiddelde(=0)	β na controle voor overige factoren
Geslacht	Man		(ns)
	Vrouw		
Scholing	Laag (geen t.e.m. lager middelbaar)	-0.17	0.16***
	Midden (hoger middelbaar onderwijs)	0.07	
	Hoog (hogescholen en universitair)	0.19	
Levensbeschouwing	Vrijzinnig	0.14	0.24***
	Ongelovig/onverschillig/bepaal zelf geloof	-0.23	
	Kristelijk of katholiek pratikerend	0.36	
	Kristelijk of katholiek niet pratikerend	-0.12	
Burgerlijke staat/kind	Ongehuwd met ouders		(ns)
	Ongehuwd met partner		
	Ongehuwd alleen		
	Gehuwd/0 kinderen		
	Gehuwd/1 kind		
	Gehuwd/2en+ kinderen		
	Gescheiden		
	Weduwe/weduwnaar		
Huishoudelijke hulp	Ja	0.23	0.08**
	Nee	-0.02	
Beroep / tijdsdruk	Niet werkend	0.02	0.15***
	Arbeider – lage tijdsdruk	-0.13	
	Arbeider – midden tijdsdruk	0.03	
	Arbeider – hoge tijdsdruk	-0.12	
	Bediende – lage tijdsdruk	-0.05	
	Bediende – midden tijdsdruk	0.26	
	Bediende – hoge tijdsdruk	-0.14	
	Zelfstandige – lage tijdsdruk	-0.34	
	Zelfstandige – midden tijdsdruk	-0.21	
	Zelfstandige – hoge tijdsdruk	-0.17	
	Andere loontrekkende – lage tijdsdruk	0.36	
	Andere loontrekkende – midden tijdsdruk	-0.28	
	Andere loontrekkende – hoge tijdsdruk	0.49	
Geografische mobiliteit	Tot 43%		(ns)
	44 tot 96%		
	97 tot 100%		
Tv kijken	0 tot 1.9 uur per dag	0.11	0.08*
	2 tot 3.2 uur per dag	-0.05	
	3.3 en meer uur per dag	-0.05	
Vroeger lid van een jeugdvereniging	Nee	-0.15	0.11***
	Ja	0.07	
Leeftijd	18-24	-0.21	0.18***
	25-34	-0.19	
	35-44	-0.07	
	45-54	0.06	
	55-64	0.27	
	65-75	0.18	
R ²			0.19

(ns) = niet significant

Als men al die invloeden in rekening brengt, blijkt dat de jongere leeftijdsgroepen (onder de 44), minder participeren dan de oudere leeftijdsgroepen (boven de 55). Het is natuurlijk mogelijk dat dit leeftijdseffect een gevolg is van de maat waarin sport- noch jeugdverenigingen zijn opgenomen. Op het lidmaatschap als dusdanig heeft de leeftijd inderdaad geen netto-effect. Dit laat vermoeden dat het niet gaat om een

culturele verschuiving, zoals bijvoorbeeld individualisering, die ertoe leidt dat jongeren minder participeren (wat op een zogeheten cohorte-effect zou wijzen), maar om een echt leeftijdseffect : jongere mensen participeren relatief veel in jongeren- en sportverenigingen, maar naarmate zij ouder worden, verschuift hun participatie naar andere soorten verenigingen. Tenslotte stellen we ook vast dat mensen die actief waren in de jeugdbeweging of andere jeugdverenigingen, een grotere kans hebben later actief te blijven in andere soorten verenigingen.

Met al die factoren samen verklaren we 19% van de variatie in de participatiemaat. Dat is geen onaardige verklaringskracht, maar het wijst er toch op dat zelfs als men rekening houdt met alle courante verklaringen van de participatie, men er toch niet in slaagt deze verregaand te verklaren. Dat betekent dat de toegang tot het verenigingsleven weliswaar sociologisch gestructureerd is, maar dat die invloed relatief gering is. De invloeden die verbonden zijn met scholing, levensbeschouwing, werk, tijdsdruk en vrijetijdsbesteding beïnvloeden de kans dat mensen hun weg naar het verenigingsleven vinden, maar die invloed blijft bescheiden : de toegangsweg tot het verenigingsleven is vrij breed.

De invloeden op de participatie die werden onderkend, laten ons toe een gefundeerde hypothese te vormen over de dynamiek die schuilgaat onder het schijnbaar onbeweeglijke of nauwelijks bewegende oppervlak van de totale participatie. Ontkerkelijking, geloofsafval, het tanen van levensbeschouwelijk engagement in het algemeen, alsook de toename van levensbeschouwelijke onverschilligheid, introduceren een druk in de richting van een afname van de participatie (Hooghe 1999b). Op basis van die dynamiek verwacht men een vermindering van participatie, vooral aan expliciet levensbeschouwelijk gebonden verenigingen. De opkomst en de verspreiding van de televisie drukt eveneens de participatie, hoewel op een veel bescheidener wijze dan de afname van het levensbeschouwelijke engagement. De drukke leeftijd - het combineren van werk, gezinsontwikkeling en hoge aspiraties op het vlak van de actieve vrijetijdsbesteding in een smalle leeftijdsband - alsook het intenser en flexibeler worden van het werk, drukken eveneens de vrijetijdsbesteding. Dat alles zou moeten leiden tot een daling van de participatie over de tijd. Men kan echter eveneens factoren onderkennen die een toename bevorderen, zoals de verhoging van de scholingsgraad en de toename van tijdsdruk of activering ten gevolge van de verhoogde arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Misschien houden die tegengestelde tendensen elkaar voorlopig in evenwicht, met het gevolg dat aan de oppervlakte, de totale graad van participatie of actief lidmaatschap, nauwelijks iets lijkt te bewegen.

Als men de bevindingen betreffende de determinanten van de participatie niet op een tijdsas projecteert, zoals we net hebben gedaan, maar aangrijpt om na te gaan waar een deficiet aan participatie zich situeert, dan tekent zich al meteen heel duidelijk een groep af : laaggeschoolden, die afhaken van levensbeschouwelijk engagement en veel tv kijken. Twee van deze drie kenmerken houden daarenboven verband met elkaar. Laaggeschoolden hebben meer kans dan hooggeschoolden om veel tv te kijken (Hooghe 1999a). De effecten werken dus voor een flink stuk cumulatief en wijzen meteen een groep aan die dreigt weg te drijven van het verenigingsleven. Het is natuurlijk precies die groep die de grote uitdaging vormt als men reflecteert over problemen als sociale integratie, cohesie, de kloof tussen burger en overheid, de band tussen burger en samenleving... Die groep heeft relatief weinig tijd doorgebracht in het belangrijkste socialisatiekanaal van onze samenleving, de school. Hij heeft afgehaakt van een van de traditioneel meest belangrijke integratiemechanismen, de levensbeschouwing. Hij lijkt moeilijk bereikbaar voor het verenigingsleven, waarop nu

zoveel hoop wordt gesteld. Hij blijkt wel te kiezen voor de nieuwe vorm van communicatie en integratie : de band die via de massamedia loopt. Nieuwe ideeën, voorstellen en werkvormen betreffende de band tussen burger en overheid, of individu en samenleving, zullen vooral moeten worden beoordeeld op hun effecten op die groep.

5 Van zuil naar levensstijlenclave

De evolutie van de lidmaatschappen laat vermoeden dat de groei zich voornamelijk situeert in pluralistische, niet-verzuilde verenigingen. Binnen het geheel van het verenigingsleven lijkt zich een verschuiving voor te doen, van verzuilde verenigingen naar niet-verzuilde of pluralistische verenigingen en naar de zogeheten nieuwe sociale bewegingen (Hellemans & Hooghe 1995). Het ledenbestand van deze niet-verzuilde verenigingen is echter duidelijk hoger opgeleid dan het ledenbestand van de verzuilde verenigingen. Hetzelfde geldt, in nog grotere mate, voor de zogeheten nieuwe sociale bewegingen. Bij een vereniging als de Katholieke Arbeiders Vrouwen (KAV) vindt men 40% laaggeschoolde leden (ten hoogste een getuigschrift van het lager secundair onderwijs), terwijl er in de bevolking van 18 tot 75, 42% laaggeschoolden zijn. Van de leden van die beweging heeft 20% hoger onderwijs gevolgd. In de bevolking is dat 25%. Van de leden van de vakbond is 34% laaggeschoold en heeft 26% hoger onderwijs gevolgd. Dat soort verenigingen weerspiegelt dus vrij goed de diversiteit van de bevolking naar onderwijsniveau.. Zij vormen een plek waar de mensen met verschillende onderwijsniveaus elkaar ontmoeten. Dat karakter verdwijnt nagenoeg volledig bij de nieuwe sociale bewegingen. Van de leden van milieu- en natuurverenigingen is 7% laaggeschoold en heeft 52% een diploma van het hoger onderwijs. Van de leden van vredes- en 3de Wereldbewegingen is 3% laaggeschoold en heeft 59% een diploma van het hoger onderwijs. De verenigingen die aan expansie toe lijken en de vernieuwing in het veld van het verenigingsleven vertegenwoordigen, vertonen een duidelijke tendens naar homogenisering en afbouw van diversiteit. Deze ontwikkeling stemt overeen met wat Robert Bellah (1985) de tendens naar homogene levensstijl-enclaves heeft genoemd. Zij wijst op het risico van een groeiende sociale (Elchardus & Debusscher 1996) en politieke (Elchardus 1994b; Hooghe 1998) scheiding tussen hoog- en laaggeschoolden.

Tabel 4: Verdeling verzuiling en oude en nieuwe sociale bewegingen

	Totaal	Niet verzuilde vereniging (1)	Verzuilde vereniging (2)	Oude sociale beweging ^a (3)	Nieuwe sociale beweging (4)	Oude sociale beweging ^b (5)
Scholing						
Laag	41.9	31.4	51.3	38.5	18.3	54.1
Midden	32.8	31.4	30.3	40.0	32.1	29.8
Hoog	25.3	37.2	18.4	21.5	49.5	16.1
Leeftijd						
Jong	34.2	34.1	33.7	37.9	35.7	19.6
Midden	38.2	43.6	36.4	34.8	52.7	30.4
Oud	27.6	22.3	29.9	27.3	11.6	50.0
Geslacht						
Man	49.8	51.0	53.7	69.2	38.7	29.5
Vrouw	50.2	49.0	46.3	30.8	61.3	70.5

Verdeling van de leden van resp. (1) niet-verzuilde organisaties, (2) verzuilde organisaties, (3) oude sociale bewegingen (in de betekenis van vakbond en mutualiteiten), (4) nieuwe sociale bewegingen (milieu- en vredesbeweging), (5) oude sociale bewegingen (in de betekenis van vakbonden, mutualiteiten, vrouwen- en gepensioneerdorganisaties).

De vastgestelde ontwikkelingen in het verenigingsleven wijzen in elk geval op een groeiende segregatie naar onderwijsniveau. Het fundamentele ordeningsprincipe van het verenigingsleven lijkt te verschuiven. Bij verzuiling werd gehomogeniseerd naar levensbeschouwing en ideologische opstelling en was er ruimte voor diversiteit naar beroep, onderwijsniveau en de daaraan verbonden levensstijlelementen. Bij het nieuwe ordeningsprincipe wordt de ideologie als eenmakende en selecterende factor verlaten ten voordele van nieuwe principes. Bij deze laatste speelt het onderwijsniveau een belangrijke rol, waarschijnlijk omdat het in onze samenleving een grote invloed heeft op de sociaal-economische levenskansen, en ook op het denken en voelen van de mensen. In die zin volgt het middenveld de basisdynamiek van onze samenleving, waarin sociaal-culturele plaatsing in afnemende mate wordt beïnvloed door de vertooggemeenschappen die aan de basis liggen van levensbeschouwingen, ideologieën en zuilen, in toenemende mate door de levensstijlgroepen die hun grondslag vinden in de onderwijservaring en het contact met de massa-media.

Voor het vraagstuk van de sociale integratie is die ontwikkeling problematisch omdat zij sterk cumulatief werkt. De nieuwe vormen van vereniging bieden vooral onderdak aan mensen die al zodanig door het onderwijs zijn gesocialiseerd dat de mogelijke bijkomende invloed van het verenigingsleven op hun kans op sociale integratie verschijnt als een luxe, best meegenomen, maar niet strikt noodzakelijk.

6 De socialiserende en coördinerende functies van het middenveld

De hoge verwachtingen die vandaag in het verenigingsleven worden gesteld, stelen op de hoop dat dit het denken en voelen van de mensen en de wijze waarop zij met elkaar omgaan, beïnvloedt op een wijze die bijdraagt tot de leefbaarheid van een democratische samenleving. In dit onderzoek werd een poging gedaan om het denkkader waarop die verwachtingen steunen, te verduidelijken. Ons uitgangspunt is de stelling dat alle samenlevingen twee processen moeten verwezenlijken : socialisatie

en coördinatie. Samenlevingen moeten hun leden de opvattingen, houdingen, vaardigheden en kennis bijbrengen, die het mogelijk maakt volgens bepaalde criteria, bijvoorbeeld die van het democratisch burgerschap, ten volle aan het maatschappelijke leven te participeren (d.i. socialisatie). Zij moeten er ook in slagen het handelen van de leden van de samenleving te coördineren, op zo'n manier dat gezinsleven, sociaal en politiek leven, economische productie en dienstverlening, gezondheidszorg en andere collectieve activiteiten, mogelijk worden op een niveau dat overeenstemt met de maatschappelijke verwachtingen (d.i. coördinatie). Heel wat instellingen spelen een rol bij het vervullen van de socialiserende en coördinerende taken. In de hedendaagse samenleving wordt een belangrijke coördinerende rol vervuld door de overheid (abstract is het misschien juist hier van hiërarchie te spreken), de markt (onder meer via marktgevoelige bedrijven) en de primaire netwerken (gezinnen, families, vriendenkringen). Historisch stellen we vast dat in de 19de eeuw, dikwijls onder impuls van levensbeschouwelijke groepen, een bepaalde vorm van sociale verbondenheid is gegroeid, die niet kan worden beschouwd als een primaire relatie, een marktrelatie of een onderhorigheid van een overheid. Deze vorm – vrijwillige vereniging – heeft zich als het ware tussen de primaire relaties, de markt en de overheden genesteld. Hij heeft taken en functies van deze overgenomen, is de drager van specifieke verwachtingen geworden en heeft een belangrijke plaats en rol verworven in de moderne samenleving, in de welvaartsstaat, de verzorgingsstaat en in de gedaante van non-gouvernementele organisaties (NGO's) op internationaal niveau. Tegen die historische achtergrond hebben we het middenveld omschreven als een vorm van interactie tussen de bevolking en de andere coördinatiemechanismen (overheid, markt en primaire relaties), die bemiddeld wordt door verenigingen die steunen op vrijwillig lidmaatschap. In dit onderzoek ging de aandacht naar de relatie tussen de burger en de overheid of de burger en de politiek. De rol van het middenveld ten opzichte van de economie en van de netwerken van primaire relaties, wordt buiten beschouwing gelaten.

Binnen het hier geschetste denkkader stelt zich daarom de vraag in welke mate en met welke gevolgen middenveldorganisaties de algemene socialiserende en coördinerende taken opnemen. Wat de socialisatie betreft, beperkt de studie zich tot houdingen en opvattingen (zie het overzicht in Tabel 5). Kennis en vaardigheden werden niet bevraagd, voornamelijk omdat wordt aangenomen dat hun vorming vandaag voornamelijk tot de taak van het onderwijs behoort, maar ook omdat de gehanteerde onderzoeksmethode, survey-analyse, het moeilijk maakt sociale vaardigheden adequaat te meten. Omdat de aandacht vooral gaat naar het maatschappelijke niveau, werden de socialiserende en coördinerende effecten van het middenveld ook op dat niveau beoordeeld. Draagt participatie bij tot democratische inburgering, tot vertrouwen in mens en instellingen en tot solidariteit en de erkenning van gelijkheid? De coördinerende invloed werd beoordeeld op basis van de bijdrage tot buurtbetrokkenheid, het risico op sociale isolatie, de frequentie waarmee over sociale en politieke onderwerpen wordt gepraat met medeburgers en de intensiteit van de cultuurparticipatie. Onder dat laatste wordt actieve participatie verstaan, waarbij men de woning verlaat om naar een sportwedstrijd te gaan, naar de opera of een ballet, de bioscoop of een muziekvoorstelling, een museum of een tentoonstelling...

Tabel 5 Variabelen waarmee de effecten van de middenveldparticipatie werden gemeten

Inburgering	Effecten m.b.t. socialisatie		Effecten m.b.t. Coördinatie
	Vertrouwen	Solidariteit	
<i>Utilitair individualisme</i>	<i>Vertrouwen in instellingen</i>	<i>Erkenning gelijkheid man-vrouw</i>	<i>Buurtbetrokkenheid</i>
<i>Autoritarisme</i>	<i>Gevoel van veiligheid</i>	<i>Onderschrijven van pariteit mannen en vrouwen in de politiek</i>	<i>Sociale isolatie</i>
<i>Emocentrisme</i>	<i>Positief Toekomstbeeld</i>	<i>Solidariteitsvertoog 1 (collectieve voorwaarden van individuele vrijheid)</i>	<i>Frequentie van het spreken over sociale en politieke onderwerpen</i>
<i>Anti-democratie</i>		<i>Solidariteitsvertoog 2 (verbondenheid van mensen)</i>	<i>Cultuurparticipatie</i>
<i>Nieuwe breuklijn</i>		<i>Standpunt betreffende gelijkheid (oude breuklijn)</i>	
<i>Politieke machteloosheid</i>			
<i>Respect voor democratische rechten</i>			
<i>Burgerzin</i>			
<i>Bereidheid te stemmen</i>			

7 De zelfideologie en de directe interactie tussen burger en overheid

De verwachtingen ten opzichte van het middenveld moeten worden bekeken tegen de achtergrond van de specifieke samenleving die haar koestert. Op het vlak van de coördinatie zijn we getuige van een belangrijke verschuiving. Vergeleken met de naoorlogse periode vervult de markt vanaf het midden van de jaren zeventig een belangrijker coördinerende rol en treedt de overheid terug of probeert ze een andere, minder direct beherende rol te spelen. Op het vlak van de socialisatie voltrekt zich een ware revolutie. Deze nam de vorm aan van een spectaculaire onderwijsexpansie en een even spectaculaire groei van de massamedia. Zij uit zich vandaag in een groeiende nadruk op het belang van het levenslang leren als een voorwaarde voor individuele én collectieve welvaart en welzijn. Op het vlak van het vertoog gaan die ontwikkelingen gepaard met een verschuiving van begrippen die verwijzen naar doelgerichte organisaties en hiërarchieën, waarvan het doel en de structuur de rol van het individu bepalen, naar het veelvuldig gebruik van een term als ‘netwerk’ die een spontane organisatie van beweeglijke individuele elementen oproept. De onderwijsrevolutie schept een betrekkelijk grote groep mensen met voldoende opleiding of socialisatie om vooral te steunen op de vaardigheden, richtsnoeren, houdingen en kennis die zij

gedurende hun lang en vruchtbaar verblijf in de meest gewaardeerde onderwijsvormen hebben verworven. Sturing betekent voor hen in de eerste plaats zelfsturing. De ontplooiing van de sturende principes die het leven kunnen richten, zijn voor hen niet langer de ontplooiing van een cultuur, de verwezenlijking van een gemeenschap of van een levensbeschouwelijk of ideologisch project, maar zelf-ontplooiing. Eén van de uitingen van die zelfideologie is een voorkeur voor vormen van directe democratie, waarbij de (langdurig gesocialiseerde) burger rechtstreeks politiek en beleid bepaalt, zonder bemiddeling. De nadruk op zelfsturing leidt tot populisme in zijn oorspronkelijke en technische betekenis : de verzuchting dat zelfstandige individuen zo rechtstreeks mogelijk, zonder de bemiddeling van organisaties als partijen en andere middenveldorganisaties, de overheid en het beleid kunnen beïnvloeden. In het licht van die ideologie worden zeker stabiel gestructureerde, bemiddelende organisaties beschouwd als achterhaald. De enige vormen van organisatie waarvoor de zelf-ideologie affiniteiten vertoont, is het fluctuerende netwerk en de markt.

De grote veranderingen die zich hebben voorgedaan in de wijze waarop onze samenleving socialiserende en coördinerende functies vervult, leiden op verschillende manieren tot kritiek op de rol van het middenveld. Een eerste bron van kritiek is het feit dat overheid, markt en middenveld steeds op gespannen voet leven, omdat zij wedijveren voor maatschappelijk functies. De strijd tussen overheid en markt voor het vervullen van socialiserende en coördinerende functies is genoegzaam bekend. De spanning tussen de overheid en het middenveld uitte zich onder meer in spanning tussen een brede conceptie van de rol van de overheid en kritiek op het « uitbesteden van overheidstaken » enerzijds, de verdediging van het subsidiariteitsprincipe anderzijds. Dat conflict situeerde zich lange tijd tussen de sociaaldemocratie en de christendemocratie. Zo was de eerste bijvoorbeeld voorstander van een verplichte ziekteverzekering die door de overheid zou worden beheerd, terwijl de laatste in het beheer van de verplichte ziekteverzekering ook een rol zag weggelegd voor een pluraliteit van ideologisch specifieke verzekeringsinstellingen of mutualiteiten. De drastische verandering in de rol van de overheid en de uitbreiding van de rol van de markt, introduceren turbulentie in de wijze waarop de driehoeksverhouding tussen middenveld, overheid en markt was geregeld. Net zoals de voorstanders van staatsinmenging proberen ook de voorstanders van marktcoördinatie de rol van het middenveld te beperken. Overheid, markt en middenveld zijn drie vormen van coördinatie die onvermijdelijk en voortdurend gewikkeld zijn in een onderlinge strijd voor functionaliteit. Zij willen elk zoveel mogelijk terrein bezetten. Die conflicten zijn de laatste decennia heviger dan voorheen.

Ten tweede, is er de kritiek die wordt gegenereerd door de onderwijsrevolutie en haar culturele uitloper, de zelfideologie (Giddens 1991). Een hoog onderwijsniveau, zeker als het gecombineerd wordt met een meer flexibele arbeidsmarkt en een minder vaste loopbaan, vermindert het belang van de beroepsgroep waartoe men behoort en van de organisatie waarvoor men werkt. De identiteit van het zelf wordt dan sterker beïnvloed door vaardigheden, kennis, expertise, relaties... die men mee door het leven draagt, van de ene job naar de andere, de ene organisatie naar de andere. Dat bevordert kritiek op bemiddelende instellingen die, zoals georganiseerde beroepsgroepen, middenvelden en staten, een claim leggen op de identiteit van hun leden.

Ten derde, is er de opkomst van de massa-media die een quasi monopolie verwerven op de processen van maatschappelijke communicatie. Controle over die media is onvermijdelijk inzet van conflict tussen overheid, markt en middenveld. Die media introduceren echter, ongeacht de wijze waarop ze worden gecontroleerd, een andere

wijze van communicatie, die zich in de plaats kan stellen van de communicatie die tot stand komt via participatie aan het middenveld. De sporen van die substitutie zien we in de vaststelling dat televisiekijken de participatie drukt. Veel belangrijker nog is echter de vraag welke de gevolgen zijn van die onderscheiden vormen van communicatie. Participatie aan het verenigingsleven geeft een bepaalde vorm aan de menselijke omgang. Overleg, compromis, vertegenwoordiging, discussie... maken daar deel van uit. De participatie aan het verenigingsleven combineert beperking en mogelijkheid: men neemt vrijwillig de beperkingen op die gepaard gaan met het lidmaatschap, maar precies de aanvaarding van die beperkingen scheppen de mogelijkheid en de voordelen van het lidmaatschap. Dat soort ervaring, waarin de sociale band concreet wordt voorgesteld en beleefd, ontbreekt bij de massamedia. Daar staat de individuele keuze voorop. De ervaring van een ruil van beperkingen en mogelijkheden is afwezig. Men selecteert veeleer op basis van een vooraf gegeven smaakcultuur. Dat leidt tot ervaringen die de zelfideologie schragen.

Die drie bronnen van kritiek bepalen het debat en leiden vandaag tot een scherpe tegenstelling tussen voorstanders van een bemiddelde relatie tussen burger overheid en de voorstanders van meer directe, individualiserende relaties. Die tegenstelling wordt door de gesignaleerde « great disruption » bijzonder relevant. Wat zijn de gevolgen, of wat zouden de gevolgen zijn, van een transitie van bemiddelde naar directe interactie? Wat zijn de onderscheiden effecten van bemiddeling via de massa-media versus bemiddeling via middenveldorganisaties? Wat zijn de gevolgen van de interne verschuivingen binnen het middenveld? Wat zijn de effecten van participatie aan ontzuilde versus verzuilde organisaties, « oude » versus « nieuwe » sociale bewegingen, sport- versus andere verenigingen? Dat zijn de vragen die het eerste deel van deze studie probeert te beantwoorden. Zij komen grotendeels neer op de overkoepelende vraag of de kennis- of informatiemaatschappij, waarin de mensen zeer lang school lopen en het tv-kijken beslag legt op evenveel of meer tijd dan arbeid, er in slagen mondige burgers te vormen, die er, als zelfsturende individuen en via wisselende netwerken, in slagen sociale cohesie, democratie en welbehagen te verzekeren. Precies de symptomen van sociale verloedering (Fukuyama, 1999), het onbehagen en het wantrouwen (Elchardus & Smits, 1998; Elchardus, 1998), de opkomst van extreem-rechtse en rechts-populistische partijen (Kitschelt, 1996), het groeiende onveiligheidsgevoel en het verlies van vertrouwen in de democratie (Elchardus, 1999; Elchardus & Smits, 1999) werpen twijfels op de bekwaamheid van de kennismaatschappij om haar leden in te burgeren via onderwijs en massamedia alleen. Met name daarom is het uitermate belangrijk de socialiserende en coördinerende rol van het middenveld te vergelijken met die van de feitelijke alternatieven die zich aandienen.

8 Wat doet middenveldparticipatie?

Een eerste relevante vraag betreft het effect van participatie aan het middenveld. Men kan immers aannemen dat naarmate de zelfideologie zich verwezenlijkt in een daadwerkelijke individualisering, onder meer omdat de interactie tussen burger en overheid directer wordt, de middenveldparticipatie zal afnemen. Tussen directe democratie en vertegenwoordigingsdemocratie bestaat natuurlijk geen absolute tegenstelling, maar feitelijk is het risico reëel dat de uitbreiding van de ene ten koste gaat van het belang van de andere. Het afschaffen van de lijststem, het rechtstreeks verkiezen van uitvoerende functies of (maar hier betreden we het terrein van de *social*

science fiction) het veralgemenen van *televoting*, zal onvermijdelijk het belang verminderen van de organisaties die bemiddelen tussen de wensen van de burger en de beleidsvorming. Dergelijke maatregelen zouden niet alleen dat belang verminderen, zij zouden ook, en dit lijkt een veel belangrijker gevolg, een andere burger scheppen (Hooghe 1999c). Naarmate voorzieningen voor directe democratie worden uitgebreid, zal zich ook de opvatting verspreiden dat een burger een persoon is die een gevormde opvatting bekendmaakt, terwijl middenveldparticipatie bijdraagt tot een burgerschapsnotie waarin meer ruimte is voor het proces van meningsvorming en vertegenwoordiging (Elchardus 1994a). Het is niet de bedoeling van dit onderzoek de verschillende voor- en nadelen van die onderscheiden vormen van burgerschap te evalueren. Ons uitgangspunt is dat de verwezenlijking van de zelfideologie (waarvan de uitbreiding van de voorzieningen voor directe democratie één onderdeel zijn), ons zal doen evolueren in de richting van een samenleving met minder middenveldparticipatie. De mogelijke gevolgen van zo'n ontwikkeling kunnen worden ingeschat door de effecten van de aan- en de afwezigheid van middenveldparticipatie met elkaar te vergelijken. Toch moeten we hier nogmaals wijzen op de beperkingen van onze onderzoeksmethode. Wat we in feite bestuderen zijn *samenhangen* tussen aan de ene kant de participatie aan vrijwillige organisaties, en aan de andere kant het huldigen van een aantal houdingen en waarden. In de huidige stand van het onderzoek kunnen we niet hard maken dat deze houdingen een *gevolg* zijn van de participatie. Dit vormt trouwens ook een van de belangrijkste lacunes in het internationale onderzoek rond de rol van het verenigingsleven in de vorming van sociaal kapitaal (Stolle 1999). We moeten ook rekening houden met de gevolgen van selectieve recrutering: de meer sociaal aangelegde personen zullen vaker deelnemen aan het verenigingsleven. Strikt genomen kunnen we daarom niet van een "effect" van het verenigingsleven spreken, maar wel van een verband tussen participatie en een aantal houdingen en opvattingen. Als we gemakshalve de term effect gebruiken, moet die in die zin worden geïnterpreteerd. Toch laten zeker de conclusies in verband met de gevolgen van jeugdparticipatie ons ook toe althans voorzichtig te concluderen dat er wel degelijk aanwijzingen zijn voor de stelling dat participatie aan het verenigingsleven ook een *effect* heeft op de houdingen van de deelnemers. De vaststelling dat er, na controle van het effect van andere mogelijke verklaringen, een samenhang tussen participatie en de onderzochte houdingen blijft bestaan, maakt het in elk geval redelijk die samenhang te gebruiken als een grondslag voor het beleid. De eerste twee getallen in de cel van Tabel 6 en de daaropvolgende tabellen geven respectievelijk de effecten van participatievariabele en het onderwijseffect aan. Het derde getal in de cel geeft de mate van verklaarde variantie weer. De vermelding "(ns)" geeft aan dat het onderzochte verband statistisch niet significant is.

Participatie aan het middenveld blijkt maatschappelijk positief geachte effecten te hebben op de verschillende dimensies van sociale integratie. Middenveldparticipatie blijkt vooral een inburgerings- en een coördinerende functie te vervullen. Wie actief participeert heeft een meer vertrouwend mensbeeld (veronderstelt in mindere mate dat iedereen zijn eigenbelang als richtsnoer neemt en dat aanspraken op solidariteit ongemeend zijn), is verdraagzamer of minder ethnocentrisch, heeft minder uitgesproken anti-politieke houdingen en verleent meer steun aan de vertegenwoordigingsdemocratie en voelt zich politiek ook minder machteloos. Middenveldparticipatie levert dus, na controle voor de effecten van levensbeschouwing, onderwijspeil, leeftijd, intensiteit van het tv-kijken, beroep en tijdsdruk, nog een belangrijke bijdrage tot het democratische burgerschap. Dat komt goed tot uiting in het effect van de participatiemaat op de positie op de nieuwe breuklijn (die de houding ten opzichte van het democratische burgerschap samenvat).

Over het algemeen heeft middenveldparticipatie een inburgeringseffect dat half zo groot is als dat van het onderwijsniveau. Gegeven het belang dat scholing in onze samenleving heeft verworven, is dat zeer betekenisvol (zie Tabel 6).

Tabel 6 Effect van participatie op inburgering

	Inburgering							
	Individualisme	Authoritarisme	Etnocentrisme	Antipolitiek	Powerles	Rechten	Burgerzin	Nieuwe breuklijn
Alg. participatie	-0.12***	-0.07*	-0.11***	-0.14***	-0.11***	(ns)	(ns)	-0.15***
Scholing	-0.25***	-0.20***	-0.20***	-0.20***	-0.14***	0.09***	(ns)	-0.30***
R ²	23.0%	25.2%	17.2%	13.3%	13.3%	7.4%	--	32.0%
Al dan niet Lid	-0.12***	-0.04*	-0.05*	-0.13***	-0.08**	(ns)	(ns)	-0.11***
Scholing	-0.25***	-0.21***	-0.21***	-0.20***	-0.14***	0.09***	(ns)	-0.30***
R ²	23.0%	24.9%	17.4%	13.2%	12.7%	6.4%	--	31.2%
Lid andere/sport	-0.09**	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	-0.09*	(ns)
Scholing	-0.22***	-0.22***	-0.21***	-0.16***	-0.16***	0.16***	(ns)	-0.28***
R ²	21.8%	22.8%	17.7	11.5%	14.8%	8.1%	7.9%	29.7%
Lid tijdens jeugd	-0.08***	-0.13***	-0.07**	-0.11***	-0.11***	0.05*	(ns)	-0.13***
Scholing	-0.25***	-0.19***	-0.20***	-0.20***	-0.13***	0.09**	(ns)	-0.29***
R ²	22.3%	26.2%	16.6%	12.7%	13.3%	6.6%	--	31.5%

Middenveldparticipatie draagt ook bij tot buurtbetrokkenheid. Het vergroot de kans dat over maatschappelijke en politieke problemen wordt gepraat. Het draagt bij tot cultuurparticipatie en vergroot de kans dat het stemrecht effectief wordt opgenomen. In het bevorderen van buurtbetrokkenheid en het praten over maatschappelijke en politieke problemen is het effect van de participatie veel groter dan dat van het onderwijsniveau. De kans dat mensen zich actief inzetten voor problemen in hun buurt en daadwerkelijk met anderen in gesprek en debat treden over politieke en maatschappelijke problemen, is sterk afhankelijk van hun mate van middenveldparticipatie (zie Tabel 7).

Tabel 7 Effect van algemene participatie op maatschappelijke betrokkenheid (coördinatie)

	Coördinatie				
	Buurtbetrokkenheid	Sociale isolatie	Praten over soc. en pol. thema's	Cultuur participatie	Stemmen?
Algemene Participatie	0.21***	-0.09*	0.12***	0.16***	0.14***
Scholing	0.14***	-0.09***	(ns)	0.34***	0.20***
R ²	12.5%	10.8	7.5%	41.3%	14.0%
Al dan niet Lid	0.16***	-0.07**	0.07*	0.16***	0.12***
Scholing	0.15***	-0.09***	(ns)	0.34***	0.20***
R ²	10.7%	10.7%	5.6%	41.5%	13.6%
Lid andere versus sport	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)
Scholing	(ns)	-0.13***	(ns)	0.34***	0.20***
R ²	--	9.0%	--	34.9%	11.2%
Lid tijdens jeugd	0.08**	(ns)	(ns)	0.07***	0.10***
Scholing	0.16***	-0.10***	(ns)	0.35***	0.20***
R ²	9.0%	10.3%	--	39.5%	13.2%

De effecten van de middenveldparticipatie op vertrouwen in mens en instellingen zijn kleiner. Middenveldparticipatie draagt bij tot vertrouwen in de instellingen, vergroot het gevoel van veiligheid en maakt het toekomstperspectief positiever, maar de statistische significantie van deze drie effecten is niet echt overtuigend (Tabel 8). Participatie draagt niet significant bij tot gelijkheidstreven (Tabel 9).

Tabel 8 Effect van algemene participatie op vertrouwen

	Vertrouwen		
	Vertrouwen in instellingen	Onveiligheid	Positief toekomst
Algemene Participatie	0.09*	-0.09*	0.08*
Scholing	0.12***	-0.15***	0.17***
R ²	12.4%	19.2%	22.8%
Al dan niet Lid	0.07*	-0.07**	0.13***
Scholing	0.12***	-0.15***	0.16***
R ²	12.1%	19.0%	23.7%
Lid andere – sport	(ns)	(ns)	(ns)
Scholing	(ns)	-0.11***	0.14***
R ²	--	20.6%	19.8%
Lid tijdens jeugd	0.11***	-0.13***	0.11***
Scholing	0.11**	-0.14***	0.16***
R ²	12.7%	20.2%	23.4%

Tabel 9 Effect van algemene participatie op gelijkheid

	Gendergelijkheid		Sociaal-economische gelijkheid		
	Traditionele rolopvatting	Pariteit vrouw in politiek	Vakbonds- vertoog	Soc. kath. Vertoog	Oude breuklijn
Algemene Participatie	(ns)	(ns)	(ns)	0.11***	(ns)
Scholing	-0.18***	(ns)	-0.02*	(ns)	0.18***
R ²	31.6%	--	9.1%	11.4%	12.3%
Al dan niet Lid	-0.04*	(ns)	0.06*	0.11***	(ns)
Scholing	-0.18***	(ns)	-0.02*	(ns)	0.18***
R ²	31.7%	--	9.3%	11.4%	12.0%
Lid andere – sport	(ns)	(ns)	-0.07*	-0.07*	(ns)
Scholing	-0.18***	(ns)	(ns)	(ns)	0.12**
R ²	30.2%	--	9.2%	11.5%	10.2%
Lid tijdens jeugd	-0.08***	(ns)	(ns)	(ns)	0.05*
Scholing	-0.17***	(ns)	(ns)	(ns)	0.18***
R ²	32.1%	--	--	--	12.2%

Heel opvallend is dat een aantal van die effecten ook verwezenlijkt worden door participatie tijdens de jeugdijaren. Wie tijdens de jeugd actief heeft deelgenomen aan het verenigingsleven (het gaat dan hoofdzakelijk om jeugdverenigingen) is veel beter ingeburgerd en vertoont een hogere graad van democratisch burgerschap. Participatie tijdens de jeugd draagt ook in grote mate bij tot vertrouwen, tot een gevoel van veiligheid en een positief toekomstbeeld. De effecten op de opvattingen over gelijkheid zijn bescheidener. Participatie tijdens de jeugdijaren heeft ook relatief weinig invloed op de sociale betrokkenheid. Wie actief was in jeugdbewegingen, jeugdhuizen en andere vormen van jeugdvereniging en jeugdwerk, vertoont als volwassene toch nog steeds een hogere graad van buurtbetrokkenheid en cultuurparticipatie.

Uit de analyse van de lidmaatschappen bleek dat men sportverenigingen duidelijk moet onderscheiden van de andere soorten verenigingen. Blijkbaar is er een groep van mensen die zijn weg wel vindt naar het sporten in verenigingsverband, maar die we niet in de andere soorten verenigingen tegenkomen. De cijfers over de evolutie van het lidmaatschap, die weliswaar zeer onvolledig zijn, wekken de indruk dat sportverenigingen belangrijker worden en dat zij, binnen het gehele verenigingsleven, een groeipool vormen. Daarom is het belangrijk na te gaan of de socialiserende en coördinerende effecten van sportverenigingen verschillen van die van andere verenigingen. Voor de overgrote meerderheid van de indicatoren van inburgering, vertrouwen, gelijkheidsdenken en sociale betrokkenheid, die we hebben onderzocht, vinden we geen verschillen. De rij “lid andere-sport” in de tabellen 6 tot 8 laat telkens een vergelijking zien tussen de leden van sportorganisaties, en de leden van alle andere soorten organisaties. We zien wel dat de leden van sportverenigingen wat minder belang hechten aan fatsoen, dus wat minder burgerzin hebben, dan de leden van andere verenigingen. Zij zijn ook minder gevoelig voor vertogen over solidariteit die er de nadruk op leggen dat individuele vrijheid een collectieve verworvenheid is of belangloze inzet een voorwaarde van persoonlijk geluk. Deze laatste effecten lijken evident omdat die vertogen gekoppeld zijn aan respectievelijk de sociaaldemocratische

en christendemocratische maatschappijvisies terwijl sportverenigingen zich grotendeels buiten die zuilen situeren. Het gaat echter in alle gevallen om effecten waarvan de statistische significantie twijfelachtig is. Het enige, wat meer overtuigende verschil tussen sport- en andere verenigingen, is dat de eersten in wat grotere mate het utilitaire individualisme drukken. Sport in verenigingsverband bevordert blijkbaar de groepsgeest en de gemeenschapszin.

Veel indrukwekkender dan die schaarse en bescheiden verschillen, die weliswaar wijzen op een ideologische specificiteit, zijn de overeenkomsten in de effecten van participatie aan sportverenigingen en aan andere verenigingen, die in strijd zijn met een aantal gegevens uit de literatuur (Almond & Verba 1963). Dit maakt duidelijk dat men sportverenigingen wel degelijk dient te beschouwen als een onderdeel van het middenveld dat inburgert, vertrouwen schenkt en bijdraagt tot sociale betrokkenheid. Het maakt tevens duidelijk hoe belangrijk de dienstverlening en de gezelligheidsfuncties zijn voor alle verenigingen. Het ondersteunt ook de visie dat de micro-effecten van participatie niet zozeer aan de ideologische omkadering van die participatie moeten worden toegeschreven als aan de praktijk van de participatie zelf : het samenkomen, het gezellig samen zijn, het samen iets doen, het stellen van een gemeenschappelijk doel, het samen verwezenlijken van dat doel om in een behoefte te voorzien of een belang te dienen... (zie ook Stolle & Rochon, 1998 ; Stolle, 1999).

9 Verzuiling en ontzuiling

Zowel de evolutie als de analyse van de participatie wijzen op een ontzuilingstendens : jonge, hoogopgeleide mannen haken in grotere mate dan de anderen af van het verzuilde verenigingsleven. Daarom is het belangrijk na te gaan of participatie in zuilgebonden verenigingen andere effecten heeft dan participatie in zuilgebonden verenigingen. Het belang van die toets wordt extra onderstreept door de zeer invloedrijke zuilkritiek die gedurende dertig jaar een soort *cottage industry* van de Vlaamse sociologie en filosofie is geweest. Op basis van die kritiek zou men kunnen verwachten dat participatie in zuilgebonden verenigingen zorgt voor een minder goede inburgering en bijdraagt tot onverdraagzaamheid, anti-politiek en gevoelens van politieke machteloosheid ; verder ook het vertrouwen zou schaden en zou leiden tot een minder actief, meer apatisch burgerschap (De Clercq, 1968 ; Apostel & Bots, 1966 ; Apostel, 1990). Die stellingen blijken niet te kloppen. Van de 21 onderzochte indicatoren voor burgerschap zijn er slechts twee waarvoor er een statistisch duidelijk significant effect is tussen participatie aan verzuilde en niet-verzuilde verenigingen. Het gaat dan nog om twee effecten die in de zuilkritiek nooit werden vermeld. De mensen die participeren in zuilgebonden verenigingen hebben een lagere graad van cultuurparticipatie en een negatiever toekomstbeeld. Verder zijn er nog vijf verschillen, maar met een niveau van statistische significantie dat als twijfelachtig moet worden beschouwd. De participanten in zuilgebonden organisaties tonen zich iets grotere voorstanders van gelijkheid, iets minder voorstanders van genderpariteit in de politiek; zij stellen zich iets meer utilitair individualistisch en autoritair op en nemen daarom ook een wat rechtser positie in op de nieuwe breuklijn (Tabellen 10-12). De belangrijkste besluiten van deze analyse zijn, ten eerste, dat de zuilkritiek zich vergist, alvast wat de micro-effecten van verzuiling betreft, ten tweede, dat de niet-verzuilde middenveldorganisaties hun socialiserende en coördinerende functies zeker niet slechter vervullen dan de verzuilde middenvelden. In de mate dat een verschil kan worden vastgesteld, blijken de niet-zuilgebonden verenigingen tot meer optimisme en

een actievere cultuurparticipatie te leiden. Men dient daarbij voor ogen te houden dat het ledenbestand van die verenigingen merkelijk hoger geschoold is dan dat van de andere verenigingen. Voor het effect daarvan wordt gecontroleerd, maar het is niet uitgesloten dat precies het scholingsniveau het klimaat van de vereniging beïnvloedt. Op die mogelijkheid wordt teruggekomen na de bespreking van de verschillen tussen de zogeheten « oude » en « nieuwe » sociale bewegingen.

Tabel 10 Effect van verzuiling op inburgering

	Inburgering							
	Individualisme	Autoritarisme	Etnocentrisme	Antipolitiek	Powertes	Rechten	Burgerzin	Nieuwe breuklijn
Nzuil-zuul ⁽¹⁾	0.07*	0.06*	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	0.07*
Scholing	-0.26***	-0.20***	-0.21***	-0.24***	-0.16***	0.11**	(ns)	-0.32***
R ²	22.8%	26.8%	21.1%	13.9%	13.7%	6.2%	--	32.0%
Christ/soc ⁽²⁾	(ns)	0.04**	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)
Scholing	-0.28***	-0.23***	-0.24***	-0.17***	-0.13***	++0.08**	(ns)	-0.32***
R ²	22.1%	24.5%	16.6%	11.3%	12.4%	7.9%	--	29.9%
Os ^b /ns ^b ⁽³⁾	-0.17**	-0.14***	(ns)	0.22**	(ns)	(ns)	-0.27**	(ns)
Scholing	-0.19*	(ns)	(ns)	-0.32**	-0.24*	(ns)	(ns)	-0.27**
R ²	32.2%	36.8%	--	22.0%	18.5%	--	20.0%	35.9%
Os ^b /ns ^b ⁽⁴⁾	-0.18***	-0.09***	-0.15***	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	-0.15***
Scholing	-0.20***	-0.10*	(ns)	-0.23**	-0.18*	(ns)	(ns)	-0.17***
R ²	34.7%	41.3%	26.6%	17.9%	10.7%	--	--	42.8%

⁽¹⁾ lid van niet-verzuilde vereniging (code 0) versus lid van verzuilde vereniging (code 1) (dummycodering 0-1)

⁽²⁾ lid van christelijke vereniging (code 0) versus lid van socialistische vereniging (code 1) (dummycodering 0-1)

⁽³⁾ lid van vakbond en mutualiteit (Os^b=code 0) versus lid van milieu- of vredesbeweging (code 1)

(dummycodering 0-1)

⁽⁴⁾ lid van vakbond, mutualiteit, vrouwen- of gepensioneerdenvereniging (Os^b=code 0) versus lid van milieu- of vredesbeweging (code 1) (dummycodering 0-1)

Tabel 11 Effect van verzuiling op vertrouwen

	Vertrouwen		
	Vertrouwen in instellingen	Onveiligheid	Positief toekomst
Niet verzuild-verzuild	(ns)	(ns)	-0.12**
Scholing	(ns)	-0.16***	0.16***
R ²	--	17.9%	21.7%
Christelijk – socialistisch	(ns)	(ns)	-0.05**
Scholing	0.13**	-0.15***	0.18***
R ²	11.6%	19.2%	22.4%
Os ^b – ns ^b	-0.23**	(ns)	(ns)
Scholing	(ns)	-0.24*	(ns)
R ²	30.5%	20.6%	--
Os ^b – ns ^b	(ns)	(ns)	0.05*
Scholing	(ns)	(ns)	+-0.10**
R ²	--	--	29.6%

Tabel 12 Effect van verzuiling op coördinatie

	Coördinatie				
	Buurtbetrokkenheid	Sociale isolatie	Parten over soc. en pol. thema's	Cultuur participatie	Stemmen?
Niet verzuil – verzuild	(ns)	(ns)	(ns)	-0.13***	(ns)
Scholing	0.18***	-0.09***	(ns)	0.39***	0.19***
R ²	9.2%	11.0%	--	42.7%	13.9%
Christelijk – socialistisch	(ns)	(ns)	0.08**	-0.03**	(ns)
Scholing	0.17***	-0.11***	(ns)	0.36***	0.22***
R ²	9.1%	9.4%	7.4%	39.1%	11.7%
Osba – nsb	(ns)	(ns)	(ns)	0.19***	(ns)
Scholing	(ns)	(ns)	(ns)	0.45***	0.27**
R ²	--	--	--	47.0%	20.2%
Osbb – nsb	(ns)	(ns)	(ns)	0.17***	(ns)
Scholing	0.16*	(ns)	(ns)	0.36***	0.22**
R ²	11.9%	--	--	48.3%	15.8%

Zeker in regimes gekenmerkt door verzuiling en neo-corporatisme zijn zuilgebonden verenigingen sterk bij het beleid betrokken (Schmitter & Lembruch, 1979 ; Cawson, 1985). Men verwacht dat dergelijke verenigingen hun socialiserende en coördinerende taken ondergeschikt zullen maken aan hun rol als drukkingsgroep en beleidsmaker (cf. Cohen & Arato, 1992). Daarom wordt verwacht dat de nieuwe sociale bewegingen, die zich sterker kunnen toeleggen op hun expressieve en zingevende taken, een groter socialisatie-effect zullen bereiken. In het onderzoek werden twee maten¹ gebruikt om de verschillen tussen « oude » en « nieuwe » sociale bewegingen te meten. In de eerste maat zetten we verenigingen gegroeid rond klassieke sociale zorgen af tegen verenigingen gegroeid rond de zorgen die bij de verspreiding van de post-materialistische waarden in de jaren zestig en zeventig, op de maatschappelijke agenda werden geplaatst. Tot de eerste groep rekenen we de actieve leden van vakbonden en mutualiteiten, tot de tweede de leden van vredes- milieu- en Derde Wereldbewegingen. Metingen aan de hand van die maat bevestigen zeker niet de stelling dat de socialiserende effecten van de post-materialistische bewegingen groter of wenselijker zijn dan die van de klassieke sociale bewegingen. Men krijgt veeleer de indruk dat de klassieke sociale en de postmaterialistische bewegingen voor verschillende soorten burgerschap socialiseren. Voor de coördinatiefunctie maakt dit onderscheid, met de uitzondering van de cultuurparticipatie, niets uit. Actieve participatie in de oude sociale bewegingen draagt, in vergelijking met participatie aan de post-materialistische bewegingen, bij tot autoritarisme en tot een utilitair mensbeeld. Participatie in de nieuwe sociale bewegingen draagt, in vergelijking met participatie in de klassieke sociale bewegingen, bij tot antipolitieke gevoelens, vermindert de steun voor de vertegenwoordigingsdemocratie, vermindert het vertrouwen in de instellingen en de burgerzin, maar verhoogt de cultuurparticipatie. Het is moeilijk de onderscheiden effecten in een balans af te wegen, maar participatie in de nieuwe sociale bewegingen lijkt minder positief voor wat de inburgeringfunctie betreft.

¹ De eerste maat wordt in de tabellen weergegeven met osb^a, de tweede maat met osb^b

Zorgwekkend is vooral het aanvreten van het vertrouwen in de instellingen, de anti-politieke gevoelens en het scepticisme ten opzichte van de vertegenwoordigingsdemocratie. Maar misschien moeten de vastgestelde verschillen veeleer worden beschouwd als indicatief voor de groei van verschillende visies op burgerschap. De participatie in de nieuwe sociale bewegingen leidt, in vergelijking met het effect van de oude sociale bewegingen, tot een groter vertrouwen in de mens, een kleiner vertrouwen in de instellingen, het verwerpen van autoritaire relaties en minder respect voor burgerzin en fatsoen, sterkere antipolitieke gevoelens en groter scepticisme ten opzichte van de vertegenwoordigingsdemocratie.

In de tweede maat waarmee het verschil tussen de “oude” en de “nieuwe” sociale bewegingen wordt onderzocht, wordt de groep van oude sociale bewegingen uitgebreid met een lidmaatschap in de klassieke vrouwenbewegingen (overwegend KAV) en de zuilgebonden verenigingen voor gepensioneerden. Deze indicator heeft het nadeel dat hij naar leeftijd en geslacht erg scheef verdeeld is. Op basis van deze wat gebrekkige indicator blijken de nieuwe sociale bewegingen hun inburgeringsfunctie beter te vervullen. Zij verlagen het utilitair individualisme, dragen bij tot verdraagzaamheid en verminderen autoritarisme, zonder bij te dragen tot wantrouwen en anti-politiek. Men kan deze bevindingen ook samenvatten door te stellen dat de nieuwe sociale bewegingen hun inburgeringsfunctie beter vervullen dan de klassieke vrouwen- en gepensioneerdenbewegingen, maar niet dan de vakbonden en de mutualiteiten. In vergelijking met deze laatste blijken zij wel meer vertrouwen in de mens en minder autoritarisme te bevorderen, maar verschijnen zij tevens als een vector van wantrouwen in de instellingen, anti-politiek en afgenomen burgerzin.

De vergelijkingen tussen verzuilde en niet verzuilde verenigingen, en tussen klassieke en post-materialistische sociale bewegingen, worden bemoeilijkt door de grote verschillen in onderwijsniveau tussen de aldus onderscheiden groepen. Uit de analyse van de determinanten van de participatie is gebleken dat zowel de ontzuiling als de opkomst van de post-materialistische bewegingen gepaard gaan met een segregatie van het verenigingsleven naar onderwijsniveau. Het is waarschijnlijk dat zo'n ontwikkeling een invloed heeft op het klimaat dat binnen die verenigingen heerst, wat vooral de socialiserende functie kan beïnvloeden. Het onderwijs vervult een zeer belangrijke socialiserende, maar ook een coördinerende rol. Via het onderwijs worden de leerlingen in de democratische samenleving ingeburgerd. Hoe hoger het onderwijsniveau, hoe vertrouwender het mensbeeld, hoe lager het autoritarisme, hoe groter de verdraagzaamheid en de steun voor de vertegenwoordigingsdemocratie, hoe lager de gevoelens van antipolitiek en politieke machteloosheid, hoe groter het respect voor democratische rechten. In al die gevallen gaat het om belangrijke effecten. Mensen met een hoger onderwijsniveau hebben ook een grotere kans vertrouwen te stellen in de instellingen; zich veilig te voelen en met vertrouwen naar de toekomst te blikken. Zij hebben minder traditionele rolopvattingen. Ze zijn sterker buurtbetrokken, minder geïsoleerd, participeren actiever aan het culturele leven van hun samenleving en zouden in grotere mate gaan stemmen ook al zou de opkomstplicht worden afgeschaft. Hoe langer men op school zit hoe groter de kans dat men houdingen, waarden en gedrag patronen ontwikkelt die in onze samenleving wenselijk worden geacht en uiteraard precies daarom in het onderwijs worden overgedragen, blijkbaar met succes (zie ook Elchardus, Kavadias en Siongers, 1999). Naast het onderwijs levert ook het middenveld een belangrijke bijdrage, maar deze zal nooit de kloof in inburgering overbruggen die door ongelijkheden in onderwijsverwerving wordt geslagen. De socialiserende en coördinerende effecten van het middenveld blijken immers dezelfde te zijn, ongeacht het onderwijsniveau. Zowel laag- als

hooggeschoolden hebben baat bij participatie, maar laaggeschoolden niet meer dan hooggeschoolden. We stellen verder vast dat laaggeschoolden in mindere mate participeren dan de hooggeschoolden. De participatie aan het middenveld kan dus in belangrijke mate bijdrage aan de inburgering en de sociale betrokkenheid van de laaggeschoolden, maar de verschillen tussen die twee groepen zullen door hun verschillende mate van participatie nog groter worden. We zien, ten derde, dat het verenigingsleven een tendens vertoont tot segregatie. Vooral de nieuwere soorten verenigingen, de ontzuilde en de postmaterialistische sociale bewegingen, richten zich hoofdzakelijk tot hooggeschoolden. Daardoor ontstaat de mogelijkheid dat zij zich in hun socialiserende taak ook vooral op een cultuur van de hooggeschoolden richten. Dat verklaart misschien waarom zij, in vergelijking met het meer klassieke en verzuilde verenigingsleven, een libertaire invloed hebben op de opvattingen en aanzetten tot actieve cultuurparticipatie. De effecten van het verenigingsleven dienen in de toekomst te worden onderzocht door niet enkel te controleren voor de kenmerken van de participanten (onderwijsniveau, levensbeschouwing enzovoort), maar ook te kijken naar de samenstelling van het ledenbestand van de verenigingen, vooral dan met betrekking tot het onderwijsniveau.

Samenvattend kunnen we stellen dat de participatie aan het verenigingsleven belangrijke socialiserende en coördinerende functies vervult, vooral dan met betrekking tot de democratische inburgering en het verhogen van de mate van maatschappelijke betrokkenheid. De inburgeringsfunctie wordt ook in belangrijke mate waargenomen door de participatie tijdens de jeugdijaren. Er is niet zo'n groot verschil tussen de effecten van participatie aan sportverenigingen en andere verenigingen. Waarschijnlijk is de praktijk van het participeren belangrijker dan de ideologische boodschappen die het participeren vergezellen. Verzuiling heeft op micro-niveau niet de negatieve effecten die de opiniërende zuilkritiek haar toedicht. De nieuwe vormen van postmaterialistische beweging werken tegen utilitair individualisme, autoritarisme en burgerzin, en bevorderen anti-politiek, scepticisme tegen de vertegenwoordigingsdemocratie en wantrouwen in de instellingen. Een aantal van de invloeden, met name het bevorderen van anti-autoritarisme, cultuurparticipatie en een minder utilitaristisch mensbeeld, lijkt een gevolg te zijn van het overwicht van hooggeschoolden in die bewegingen.

10 Middenveldparticipatie en massacommunicatie

In het licht van de ontwikkelingen die zich voordoen in de wijze waarop in onze samenleving socialiserende en coördinerende functies worden vervuld, lijkt het echter niet volkomen realistisch de effecten van participatie aan het middenveld af te wegen tegen die van de afwezigheid van participatie. Om de gevolgen te kunnen inschatten van een samenleving die minder belang hecht aan middenveldparticipatie en opteert voor directere vormen van interactie, moeten de effecten van middenveldparticipatie in feite worden afgezet tegen die van communicatie via de massamedia.

Volgens de Amerikaanse onderzoeker Robert Putnam, is de verspreiding van de televisie rechtstreeks verantwoordelijk voor de achteruitgang van het verenigingsleven. (Putnam 1995a; Hooghe 1997). Na controle voor andere invloeden, blijkt het tv-kijken inderdaad (lichtjes) afbreuk te doen aan actieve participatie. Wie heel lang voor het televisietoestel zit, participeert minder actief aan het verenigingsleven. De aandacht gaat hier echter niet naar het effect van mediagebruik op participatie, wel naar de

onderscheiden effecten van mediagebruik en participatie op sociale integratie. Als mensen niet via het verenigingsleven, maar wel via de televisie met hun samenleving verbonden zijn, wat zijn daar dan de gevolgen van? Wat zijn de onderscheiden effecten van die twee wijzen van communicatie op de vorming van culturele en sociale gemeenschap? Men kan verschillende effecten van middenveldparticipatie en massacommunicatie verwachten. Middenveldparticipatie vertegenwoordigt een combinatie van vrijheid en beperking. Lidmaatschap is steeds een vrije aanvaarding van de plichten die met het lidmaatschap gepaard gaan. Die “vrijwillige vereniging” wordt sedert Tocqueville beschouwd als een trainingsgrond waarin het individu leert dat het sociale leven tegelijkertijd mogelijkheden en beperkingen inhoudt, rechten en plichten, eigenlijk mogelijkheden schept omdat beperkingen worden aanvaard, rechten garandeert omdat plichten worden opgenomen. Lid worden is een individuele keuze. De vrijheid van vereniging is, zoals Michael Sandel het uitdrukt, “the freedom that consists in acting collectively to shape the public world” (1996:348). Die schepping van de publieke wereld begint blijkbaar bij de socialiserende en de coördinerende impact van de participatie en verwezenlijkt zich daar nog voor de vereniging die aldus ontstaat er in geslaagd is de wetgeving en het publieke leven effectief te beïnvloeden. Middenveldparticipatie legt de basis voor een voorstelling van de samenleving als bestaande uit individuen die hun lot verbinden en via verschillende mechanismen waaronder vertrouwen, overleg, compromis en vertegenwoordiging, opgaan in een groter geheel. De kans is groot dat in een dergelijke voorstelling van de samenleving meer plaats is voor vertrouwen in de medemens. De overheid verschijnt er waarschijnlijk gemakkelijker als een extensie van de burgers, minder gemakkelijk als een vijandige kracht die tegenover machteloze en geïsoleerde burgers wordt geplaatst. Massacommunicatie legt daarentegen meer nadruk op de individuele keuze en op die keuze als band tussen individu en zender.

Om die vragen te beantwoorden worden twee onderling duidelijk verschillende groepen met elkaar vergeleken, enerzijds degenen die meer dan drie uur per dag voor de televisie zitten, maar een lage of matige graad van participeren aan het verenigingsleven hebben (behoren tot de twee derden van de bevolking die het minst intens participeert), anderzijds degenen die een relatief hoge participatiegraad hebben (behoren tot het derde dat het meest intens participeert), maar minder dan drie uur per dag televisie kijken. Samen vertegenwoordigen die twee groepen, die nagenoeg even groot zijn, zowat de helft van het aantal responden. De andere helft van de geïnterviewde personen, bestaat uit mensen die zowel veel tv-kijken als actief participeren en uit mensen die relatief weinig participeren en relatief weinig tijd voor de televisie doorbrengen. De effecten van dat verschil zijn zeer groot, van dezelfde grootteorde als die van het onderwijsniveau.

Communicatie in de context van het verenigingsleven maakt heel andere burgers dan massacommunicatie. Veel televisiekijken, gecombineerd met een relatief lage graad van participatie aan het verenigingsleven, verhoogt de kans dat mensen een wantrouwer mensbeeld hebben; van oordeel zijn dat iedereen uit eigenbelang handelt en dat idealen als naastenliefde, broederlijkheid en solidariteit slechts loze praatjes zijn. Het verhoogt de kans op een meer autoritaire opstelling, op onverdraagzaamheid en ethocentrisme. Het vergroot ook de kans dat de vertegenwoordigingsdemocratie wordt verworpen. Het draagt ook bij tot gevoelens van politieke machteloosheid; doet afbreuk aan het respect voor de democratische rechten en verhoogt de kans dat het stemrecht niet wordt opgenomen (of alleszins de kans dat gezegd wordt dat men zonder de dwang van de opkomstplicht niet zou gaan stemmen). Het verenigingsleven en de massacommunicatie leiden naar verschillende soorten burgerschap, verschillende

opvattingen over de relatie tussen de burger en de politieke samenleving. Wie hoofdzakelijk via de televisie met de samenleving verbonden is, heeft een minder positieve kijk op de toekomst en voelt zich merkkelijk minder veilig. De massamedia maken bang en pessimistisch (Tabel 13).

Tabel 13 : Netto-effecten van hoge middenveldparticipatie en relatief weinig televisiekijken versus relatief lage middenveldparticipatie en intens televisiekijken (n=620)

Inburgering	Effecten m.b.t. socialisatie		Effecten m.b.t. Coördinatie
	Vertrouwen	Solidariteit	
<i>Utilitair individualisme</i>	<i>Vertrouwen in Instellingen</i>	<i>Traditionele opvattingen over man-vrouwverschillen</i>	<i>Buurtbetrokkenheid</i>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid ⁽¹⁾: -0.23*** ▪ scholing ⁽²⁾: -0.19*** ▪ R²:31.5% 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : (ns) ▪ scholing : 0.16** ▪ R²=15.9% 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : (ns) ▪ scholing : -0.19*** ▪ R²=31.9% 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : 0.22*** ▪ scholing : 0.17** ▪ R²=16.1%
<i>Autoritarisme</i>	<i>Gevoel van onveiligheid</i>	<i>Pariteit mannen en vrouwen in de politiek</i>	<i>Sociale isolatie</i>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : -0.16*** ▪ scholing : -0.21*** ▪ R²=25.4% 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : -0.22*** ▪ scholing : -0.14*** ▪ R²=19.7% 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : ns ▪ scholing : ns ▪ R²: -- 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : ns ▪ scholing : -0.15*** ▪ R²=12.3%
<i>Ethnocentrisme</i>	<i>Positief Toekomstbeeld</i>	<i>Solidariteitsvertoog 1 (collectieve voorwaarden van vrijheid)</i>	<i>Frequentie van het spreken over sociale en politieke onderwerpen</i>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : -0.20*** ▪ scholing : -0.19*** ▪ R²=21.7% 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : 0.18*** ▪ scholing : 0.13*** ▪ R²=26.0% 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : ns ▪ scholing : ns ▪ R²: -- 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : ns ▪ scholing : ns ▪ R²: --
<i>Anti-democratie</i>		<i>Solidariteitsvertoog 2 (verbondenheid mensen)</i>	<i>Cultuurparticipatie</i>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : -0.14*** ▪ scholing : -0.23*** ▪ R²=19.2% 		<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : 0.18*** ▪ scholing : ns ▪ R²=11.8 % 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : 0.28*** ▪ scholing : 0.39*** ▪ R²=50.9%
<i>Nieuwe breuklijn</i>		<i>Standpunt pro gelijkheid (oude breuklijn)</i>	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : -0.24*** ▪ scholing : -0.28*** ▪ R²=37.0% 		<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : ns ▪ scholing : 0.24*** ▪ R²=15.8% 	
<i>Politieke machteloosheid</i>			
<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : -0.18*** ▪ scholing : -0.17*** ▪ R²=18.6% 			
<i>Respect voor democratische rechten</i>			
<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : 0.12** ▪ scholing : ns ▪ R²=7.7 % 			
<i>Burgerzin</i>			
<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : ns ▪ scholing : ns ▪ R²: -- 			
<i>Gebrek bereidheid te stemmen</i>			
<ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : 0.25*** ▪ scholing : 0.20*** ▪ R²=21.1% 			

⁽¹⁾ Netto-effect van veel tv kijken en lage participatiegraad (code 0) versus effect van hoge participatiegraad en weinig tv kijken (code 1) (dummycodering)

⁽²⁾ Netto-effect van scholingsniveau (3 categorieën)

De graad van sociale isolatie verschilt niet tussen de mensen die vooral via de massamedia contact houden met de samenleving en degenen die actief deelnemen aan het verenigingsleven. Dat geldt eveneens voor de mate waarin wordt gepraat over politieke en maatschappelijke onderwerpen. De mensen die vooral van de massamedia afhankelijk zijn voor contact met de samenleving, zijn daarentegen wel merkkelijk minder betrokken op hun buurt en minder betrokken bij het culturele leven.

Samenvattend kan men stellen dat mensen die, vergeleken met hun medeburgers, relatief weinig participeren aan het verenigingsleven en relatief veel televisiekijken, meer kans hebben bang, pessimistisch, onverdraagzaam, politiek passief, anti-democratisch en egoïstisch te zijn dan degenen die actiever participeren en minder televisie kijken.

Na controle voor de effecten van participatie en televisiekijken, blijkt er nog een belangrijk effect te zijn van de zendervoorkeur. Mensen die een commerciële zender verkiezen (VTM, kanaal 2 of VT4), hebben in veel mindere mate de houdingen die passen bij het democratisch burgerschap en zijn minder bij het sociale en culturele leven van hun samenleving betrokken dan degenen die een voorkeur uitdrukken voor een overheidszender (VRT). Dat verschil houdt stand, ook na controle voor het effect van het onderwijsniveau (Tabel 14). Het effect van de zendervoorkeur op de houdingen is zeer sterk, sterker dan dat van de participatie en de hoeveelheid tv-kijken¹.

Tabel 14 De invloed van participatie/tv kijken/zendervoorkeur op de nieuwe breuklijn en cultuurparticipatie

	Nieuwe breuklijn (0-100) (gem = 44.2)	Cultuurparticipatie (0-100) (gem = 24.9)
Hoge participatie / weinig uren tv / vrt	-5.2	10.21
Hoge participatie / weinig uren tv / vtm	-0.86	-0.64
Laag en midden participatie / weinig tv /vrt	-1.50	3.70
Laag en midden participatie / weinig tv / vtm	3.00	-4.84
Laag en midden participatie / veel tv / vrt	-1.25	-2.97
Laag en midden participatie / veel tv /vtm	5.09	-7.09
Hoge participatie / veel tv / vrt	-2.39	1.97
Hoge participatie / veel tv /vtm	-0.25	0.25
Netto-effect (β)	0.24	0.31
Laaggeschoold	3.55	-4.93
middengeschoold	-0.30	0.70
hooggeschoold	-5.44	7.90
Netto-effect (β)	0.26	0.27
R ²	33.0	43.5

Afwijkingen ten opzichte van gemiddelde score op deze meetschalen, na controle voor alle andere factoren in het model : onderwijsniveau, participatie/media/zendervoorkeur, leeftijd, geloofsovertuiging, tijdsdruk/beroep en aanwezigheid huishoudelijke hulp.

In bijlage drie worden voor verschillende leeftijdsgroepen en opleidingsniveaus gegevens gepresenteerd ter illustratie van de invloed van participatie, massacommunicatie en zendervoorkeur.

¹ Zie voor een vergelijkbare vaststelling van het verband tussen houdingen en zendervoorkeur: Elchardus, Glorieux, Derks & Pelleriaux 1996; Elchardus, Kavadias & Siongers 1999.

Het is natuurlijk zeer twijfelachtig of hier van een effect kan worden gesproken. We beschikken zeker niet over vaststellingen die een band leggen tussen de programmering van de commerciële zenders en de vastgestelde houdingen. Het is trouwens best mogelijk dat het vastgestelde verband niet ontstaat omdat het kijken naar de uitzendingen van commerciële zenders bepaalde houdingen en opvattingen in de hand werkt, maar omdat er een culturele affiniteit ontstaat tussen mensen met bepaalde houdingen en een bepaalde levensstijl aan de ene kant, een zender of een reeks zenders aan de andere. De zenders kunnen, met andere woorden, een rol vervullen bij de identiteitsverwerving. Het uitdrukken van een zendervoorkeur wordt dan een manier om te zeggen “ik ben zo iemand”. In elk geval zegt de zendervoorkeur veel over de opvattingen die mensen huldigen. In die zin vervult de zendervoorkeur vandaag misschien een aantal van de functies die vroeger door de levensbeschouwelijke identiteit of identificatie met een zuil werden vervuld.

11 Beleidsaanbevelingen

1.

De vastgestelde effecten van middenveldparticipatie pleiten heel sterk voor een beleid dat dergelijke participatie bevordert. Dat houdt in dat de functionaliteit van het verenigingsleven via overheidsbeleid wordt vergroot. De taken of functies die betrekking hebben op belangenbehartiging, dienstverlening en zingeving zijn voor middenveldorganisaties belangrijk om de in dit deel bestudeerde socialiserende en coördinerende rol te kunnen spelen. Daarom zou het overheidsbeleid zeker niet mogen worden gebruikt om via individualisering de kansen op middenveldparticipatie te verminderen. Dergelijke individualiserende effecten kan men onder meer verwachten van de nu zo populaire cheques, zoals cultuurcheques of vakantiecheques. Zij individualiseren de band tussen aanbod en burger, maken van de burger in grotere mate een klant, in mindere mate een lid. Gegeven de belangrijke en wenselijke effecten van de participatie zou elk beleid, of het nu om sociaal toerisme, cultuur of gezondheid gaat, moeten worden beoordeeld op zijn waarschijnlijke en liefst gemeten impact op de participatie. Het ontwikkelen van een beleidseffectenrapportering met betrekking tot de gevolgen voor het verenigingsleven verdient aanbeveling.

2.

De inburgeringseffecten van middenveldparticipatie tijdens de jeugdijaren zijn bijzonder sterk. Daarenboven verhoogt dergelijke participatie de kans dat ook op volwassen leeftijd actief aan het verenigingsleven wordt deelgenomen. Het verdient daarom aanbeveling het jeugdverenigingsleven zeer actief te ondersteunen. Het feit dat uit onderzoek blijkt dat zowel de kenmerken van het gezin van herkomst als de gevolgde onderwijsvorm een invloed hebben op de jeugdparticipatie, wijst er bovendien op dat ook op dit niveau reeds een fenomeen van sociale ongelijkheid optreedt. Een beleid gericht op een bevordering van de participatie aan jeugdorganisaties kan hier zorgen voor een meer evenwichtige spreiding van de participatiekansen. Het bevorderen van participatie zou op school moeten beginnen, zeker in de onderwijsvormen (beroepsonderwijs) die gekenmerkt worden door een lagere graad van participatie van de leerlingen aan sociaal-culturele en sportieve activiteiten. Ook bij de recente beleidsinitiatieven ter bevordering van de sportbeoefening op school, dient overwogen te worden in hoeverre jeugdorganisaties hierin een rol kunnen spelen.

3.

Een derde belangrijke vaststelling is dat de aard van de vereniging waarin wordt geparticipeerd veel minder belangrijk is dan de participatie zelf. Het effect van participatie in sportverenigingen verschilt niet merkkelijk van dat van participatie in sociaal-culturele verenigen. Dit pleit voor een beleid waarbij nadruk wordt gelegd op de dienstverlenende en gezelligheidsfuncties van het verenigingsleven. De optimalisering van die functies kunnen leden motiveren om te participeren en op die manier kan men de burgers betrekken bij interactiepatronen die bijdragen tot democratische inburgering en sociale betrokkenheid. Deze vaststelling pleit ook voor het belang van kwantitatieve criteria: belangrijk is het aantal mensen dat wordt bereikt. Kwalitatieve criteria die betrekking hebben op de inhoudelijke werking lijken in het licht van onze bevindingen minder dringend. De criteria die nu de subsidie bepalen zouden op die vaststelling moeten worden geëvalueerd.

4.

We stellen vast dat de kritiek op de verzuiling voor wat het microniveau betreft onterecht is. Er is dus geen reden om een beleid te voeren dat gericht is op ontzuiling, zoals voorgesteld in de beleidsnota Cultuur “Ontzuiling is geen ontwaarding. Integendeel, ontzuiling herwaardeert. Het ontkoppelt macht van waarde” (2000:22). De overheid zou er trouwens over moeten waken dat het ontkoppelen van macht en waarde niet de kans verkleint dat de middenveldorganisaties hun taken (bijvoorbeeld belangenbehartiging) naar behoren kunnen vervullen. Er is evenmin reden om verzuiling te ondersteunen. Wel lijkt het aangewezen alle middenveldorganisaties voldoende macht te geven om hun taken naar behoren te kunnen vervullen en de participatie te optimaliseren. In de verdeling van maatschappelijke welzijns- en vormings- en andere functies over de overheden, de markt en het middenveld, dient het middenveld te worden geprivilegieerd als het kan aantonen dat het vervullen van die functies eveneens ten goede komt aan hun socialiserende en coördinerende functies.

5.

Vergeleken met actieve participatie in de vakbond en de mutualiteit, heeft het lidmaatschap van de nieuwe sociale, of post-materialistische bewegingen een aantal zorgwekkende effecten: het bevordert wantrouwen in de instellingen en antipolitiek, tast de steun voor de vertegenwoordigingsdemocratie aan en vermindert de burgerzin. Participatie in de verzuilde verenigingen draagt, in vergelijking met participatie in niet verzuilde verenigingen en nieuwe sociale bewegingen, op een bescheiden wijze bij tot autoritarisme en utilitair individualisme. Het is niet uitgesloten dat die effecten een gevolg zijn van de cultuur van die bewegingen, zoals die bepaald wordt de proportie laag- en hooggeschoolden onder hun leden. Men kan de vastgestelde verschillen ook beschouwen als uitingen van verschillende opvattingen over het burgerschap. In dat geval is een grondig debat aan de orde, waarin de betrokken bewegingen zich ook afvragen of ze die invloeden willen hebben.

6.

Een alternatief voor het middenveld dient zich niet meteen aan. Ook de kans dat gesproken wordt over maatschappelijke en politieke kwesties wordt positief door middenveldparticipatie beïnvloed. Dat betekent dat het aanzwengelen van een maatschappelijk debat moeilijker wordt zonder de bijdrage van het middenveld en dat, als men vormen van directe democratie aan degelijk debat wil koppelen, het middenveld daarbij een belangrijke rol zal moeten spelen.

7.

Communicatie via de massamedia en communicatie via het middenveld hebben heel verschillende effecten. Daarin weerspiegelt zich niet alleen een positieve invloed van de participatie, maar ook een negatieve invloed van de massamedia. Dit onderstreept nogmaals, en inmiddels ten overvloede, het belang van een beleid dat middenveldparticipatie bevordert, maar wijst tevens op de noodzaak van een bezinning over de effecten van de massamedia op onze cultuur. Zo'n bezinning moet alleszins rekening houden met de sterke samenhang tussen inburgering en sociale betrokkenheid enerzijds, zendervoorkeur anderzijds. Het verdient ook aanbeveling die samenhang nader te bestuderen en te ontrafelen.

8.

Een van de meest onrustwekkende vaststellingen heeft betrekking op het onderwijsniveau. Socialisatie in onze scholen is duidelijk het meest doeltreffende kanaal voor inburgering, het bijbrengen van vertrouwen en het bevorderen van de sociale betrokkenheid. Dat impliceert echter meteen dat een laag onderwijspeil of een opleiding in een zwakkere onderwijsvorm (Elchardus, 1999) een groot deficiet veroorzaakt op het vlak van de democratische inburgering en de sociale betrokkenheid. We stellen daarenboven vast dat laaggeschoolden in veel mindere mate aan het verenigingsleven deelnemen dan hooggeschoolden. Verder lijkt er zich in het middenveld een ontwikkeling voor te doen die leidt tot segregatie naar opleidingsniveau, waarbij de "nieuwere" middenveldorganisaties veeleer *life style enclaves* dan ontmoetingsplekken worden. Het is daarom heel dringend een beleid te voeren dat de middenveldparticipatie van laaggeschoolden stimuleert en dat middenveldorganisaties ertoe aanzet laaggeschoolden aan te trekken. Mogelijke pistes voor de verwezenlijking van een dergelijk beleid zijn:

- de subsidies afhankelijk maken van de proportie laaggeschoolde leden;
- het subsidiëren van de meerkost die voortvloeit uit het aanwerven en begeleiden van laaggeschoolde werknemers in de middenveldorganisaties;
- het steunen van actie-onderzoek waarbij gezocht wordt naar werkvormen die laaggeschoolden kunnen aantrekken; kwalitatieve criteria om werkvormen te beoordelen zouden in elk geval moeten getoetst worden op hun doeltreffendheid in het bereiken van laaggeschoolden;
- het identificeren van werkvormen en organisaties die er in slagen laaggeschoolden en kansarmen bij de middenveldwerking te betrekken; het zichtbaar en navolgbaar maken van de succesrijke aanpakken en het daadwerkelijk verspreiden van die werkvormen.

Bibliografie

- Gabriel Almond & Sidney Verba (1963), *The Civic Culture*. Princeton University Press, Princeton.
- Leo Apostel et.al. (1990), *Zonder zuilen. Stappen naar een open samenleving*. Kritak, Leuven.
- Leo Apostel & Marcel Bots (1996), *Pluralisme en verdraagzaamheid*. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen.
- Ulrich Beck (1986), *Risikogesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt/Main.
- Robert Bellah et.al. (1985), *Habits of the Heart*. University of California Press, Berkeley.
- Luc Bral (2000), *Objectief: cijfers en statistieken*. Paper gepresenteerd op het Congres 125 jaar Davidsfonds, Leuven, 15 januari 2000.
- Alan Cawson (ed., 1985), *Organized Interests and the State*. Sage, London.
- Bertrand De Clercq (1968), *Kritiek van de verzuiling*. Van In, Lier.
- Jean Cohen & Andrew Arato (1992), *Civil Society and Political Theory*. MIT Press, Cambridge (Mass.)
- Mark Elchardus (1994a), *Op de ruïnes van de waarheid*. Kritak, Leuven.
- Mark Elchardus (1994b), Verschillende werelden. Over de ontdebelling van links en rechts, *Samenleving en politiek*, 1(7), 5-17.
- Mark Elchardus (1996), *De gemobiliseerde samenleving*. Koning Boudewijnstichting, Brussel.
- Mark Elchardus (red., 1998), *Wantrouwen en onbehagen. Over de vertrouwens- en legitimiteitscrisis*. VUB Press, Brussel.
- Mark Elchardus (red., 1999), *Zonder maskers. Een actueel portret van jongeren en hun leraren..* Scoop, Gent.
- Mark Elchardus & Michael Debusscher (1996), Aspecten van de nieuwe sociale kwestie, *Samenleving en politiek*, extra nummer, 25-33.
- Mark Elchardus, Ignace Glorieux, Anton Derks & Koen Pelleriaux (1996), *Voorspelbaar ongeluk*. VUB Press, Brussel.
- Mark Elchardus & Peter Heyvaert (1990), *Soepel, flexibel en ongebonden. Twee laat-moderne generaties vergeleken*. VUB Press, Brussel.
- Mark Elchardus, Dimokritos Kavadias & Jessy Siongers (1999), *Hebben scholen een invloed op de waarden van jongeren? Een empirisch onderzoek naar de doeltreffendheid van waardevorming in het secundair onderwijs*, VUB, Vakgroep Sociologie. (2 delen)
- Mark Elchardus & Wendy Smits (1998), Vertrouwen. Het vertrouwen van de Vlamingen in politiek, overheid en instellingen in tijden van affaires, pp. 45-91 in *Vlaanderen gepeild! De Vlaamse overheid en waardeonderzoek*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Mark Elchardus & Wendy Smits (1999), Een paar bouwstenen voor een democratisch project, *Samenleving en Politiek*, 6(3), 36-46.
- Francis Fukuyama (1999), *The Great Disruption. Human Nature and the Reconstitution of Social Order*. Free Press, New York.
- Anthony Giddens (1991), *Modernity and Self-Identity*. Polity Press, Cambridge.
- Staf Hellemans & Marc Hooghe (red., 1995), *Van mei '68 tot Hand in Hand. Nieuwe sociale bewegingen in België*. Garant, Leuven.
- Marc Hooghe (1997), Televisie op het beklagdenbankje. Televisie en de ondergang van een democratische politieke cultuur, *Ons Erfdeel*, 41(4), 523-531.
- Marc Hooghe (1998), Selectieve uitsluiting in het Belgisch politiek systeem, *Res Publica*, 40(1), 3-21.

- Marc Hooghe (1999a), "Politiek, da's niets voor mij". Een exploratief onderzoek naar adaptieve preferentievorming als causaal mechanisme bij politieke passiviteit, *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(1), 54-71.
- Marc Hooghe (1999b), Sociale en culturele kenmerken en de participatiegraad van de Vlaamse bevolking, *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(3-4), te verschijnen.
- Marc Hooghe (1999c), The Rebuke of Thersites. Deliberative Democracy under Conditions of Inequality, *Acta Politica*, 34(4), 287-301.
- Herbert Kitschelt (1996), *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Lester Milbrath & Goel, M.L. (1977) *Political participation*, Rand McNally, Chicago.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (2000), *Beleidsnota cultuur, 2000-2004*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Robert Putnam (1993), *Making Democracy Work*. Princeton University Press, Princeton.
- Robert Putnam (1995a), Bowling Alone: America's Declining Social Capital, *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.
- Robert Putnam (1995b), Tuning In, Tuning Out, *PS: Political Science and Politics*, 28(4), 664-683.
- Lester Salomon (1995), *Participation in Public Service. Government-Nonprofit relations in the Modern Welfare State*. John Hopkins University Press, Baltimore.
- Philippe Schmitter & Gerhard Lehmbruch (eds., 1979), *Trends Toward Corporatist Intermediation*. Sage, Beverly Hills.
- Michael Schudson (1998), *The Good Citizen. A History of American Civic Life*. Free Press, New York.
- Wendy Smits (2000), *Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen*. Onderzoeksrapport, Onderzoekseenheid TOR, Vrije Universiteit Brussel.
- Dietlind Stolle (1999), Een onderzoeksagenda voor sociaal kapitaal, *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(3-4), te verschijnen.
- Dietlind Stolle & Thomas Rochon (1998), Are All Associations Alike?, *American Behavioral Scientist*, 42(1), 47-65.
- Sidney Verba, Kay Lehman Schlozman & Henry Brady (1995), *Voice and Equality*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.)

BIJLAGE 1: Inhoud van het volledige onderzoeksrapport

Mark Elchardus, Luc Huyse & Marc Hooghe (red.)

Tussen burger en overheid. Een sociologische, politiek-wetenschappelijke en juridisch-wetenschappelijke studie van het middenveld en de democratische politieke structuur.

Vrije Universiteit Brussel & Katholieke Universiteit Leuven, 2000, 2 vol.

INHOUDSOPGAVE

1. Het middenveld: van maatschappelijke naar wetenschappelijke probleemstelling Mark Elchardus & Luc Huyse	1
Deel I	
Een micro-analyse van het functioneren van het maatschappelijk middenveld	
2. Het maatschappelijk middenveld. Een functionele analyse. Mark Elchardus	17
3. Bemiddeling en middenveld. Een structurele analyse. Mark Elchardus & Marc Hooghe	40
4. Een beschrijving van de participatie aan het maatschappelijk middenveld. Wendy Smits, Mark Elchardus & Marc Hooghe	58
5. De evolutie van de ledencijfers Marc Hooghe & Stan Bundervoet	92
6. Determinanten van participatiegedrag Marc Hooghe, Mark Elchardus & Wendy Smits	108
7. Micro-effecten van participatie Mark Elchardus, Marc Hooghe & Wendy Smits	143
Bibliografie bij deel I	176
Bijlage 1 : Kenmerken van de survey TOR98	183
Bijlage 2 : Overzicht van de gebruikte schalen	191

Deel II**Het middenveld als configuratie van organisaties.
Verslag van de meso-benadering.**

8. Wetenschappelijke probleemstelling Luc Huyse	213
9. KAV, een klassieke middenveldorganisatie Katrien Meireman	247
10. Over de politieke integratie van nieuwkomers. De landelijke verenigingen van etnisch-culturele minderheden in Vlaanderen. Katrien Meireman	279
11. Naar een Europees, zelfs mondiaal middenveld? Luc Huyse & Ellen Van Dael	332
12. Alternatieven Luc Huyse & Ellen Van Dael	390
Voorlopig Besluit Mark Elchardus, Luc Huyse, Katrien Meireman & Ellen Van Dael	415

BIJLAGE 2: Eerder verschenen deelrapporten in het kader van dit project

- TOR 1998/22 SMITS, W., ELCHARDUS, M. en M. HOOGHE, *Technisch verslag bij de survey TOR98. Deel 1: veldwerk en responsanalyse*. 1998, VUB, Vakgroep Sociologie.
- TOR 1998/23 ELCHARDUS, M., HOOGHE, M. en W. SMITS, *Codeboek bij de survey TOR98. Deel 2: algemene beschrijving, frequenties en vragenlijst*. 1998, VUB, Vakgroep Sociologie.
- TOR 1999/11 ELCHARDUS, M., M. HOOGHE en W. SMITS, *Participatie in Vlaanderen. Een beschrijving van de deelname aan het verenigingsleven en het vrijwilligerswerk in Vlaanderen*.
- TOR 2000/2 SMITS, W., ELCHARDUS; M en M. HOOGHE, *Technisch verslag bij de survey TOR98. Deel 3. Schaalconstructies en hercoderingen* VUB, Vakgroep Sociologie, 2000.
- TOR 2000/3 ELCHARDUS, M., HUYSE, L., en M. HOOGHE (red.), *Tussen burger en overheid. Een sociologische, politiek-wetenschappelijke en juridisch-wetenschappelijke studie van het middenveld en de democratische politieke structuur*. Eindrapport van het onderzoeksproject in het kader van het programma van toekomstgericht sociaal-economisch onderzoek van de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (DWTC), onderzoeksovereenkomsten SE/01/110 en SE/03/021, VUB/KUL, maart 2000.

BIJLAGE 3: Verdelingen volgens participatie/televisietijd/zendervoorkeur**1. Opvattingen van de 18 tot 35-jarige hooggeschoolden¹ naar de participatievorm**

Tabel 1 Men moet de politiek gewoon afschaffen, en het land laten besturen door wijze mensen (antipolitiek) in percentages

18 tot 35-jarige hooggeschoolden	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
Hoge participatiegraad ² en minder dan 2.5u tv per dag	70.7 (53) ³	20.0 (15)	9.3 (7)
Lage participatiegraad ⁴ en meer dan 2.5u tv per dag	39.1 (9)	13.0 (3)	47.8 (11)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT ⁵	67.2 (39)	22.4 (13)	10.3 (6)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM ⁶	37.9 (11)	31.0 (9)	31.0 (9)

Tabel 2 Naar opera of muziekconcert gaan (cultuurparticipatie) in percentages

18 tot 35-jarige hooggeschoolden	Nooit tot 1 keer per jaar	Meerdere jaren per jaar	1 tot meerdere keren per maand
Hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv per dag	57.3 (43)	32.0 (24)	10.7 (8)
Lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv per dag	73.9 (17)	26.1 (6)	0.0 (0)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT	54.2 (32)	30.5 (18)	15.3 (9)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM	90.0 (27)	10.0 (3)	0.0 (0)

Tabel 3 De laatste 10 jaar zijn de straten onveiliger geworden (onveiligheid) in percentages

18 tot 35-jarige hooggeschoolden	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
Hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv per dag	20.5 (15)	11.0 (8)	68.5 (50)
Lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv per dag	8.7 (2)	8.7 (2)	82.6 (19)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT	19.6 (11)	12.5 (7)	67.9 (38)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM	6.7 (2)	16.7 (5)	76.7 (23)

¹ Hogescholen onderwijs of universitair onderwijs² 50% meest participierenden³ De absolute aantallen worden tussen haakjes weergegeven⁴ 50% minst participierenden⁵ zendervoorkeur VRT=TV1/CANVAS/regionale zender/buitenlandse zender⁶ zendervoorkeur VTM=VTM/Ka2/VT4/MTV

2. Opvattingen van de 36 tot 55-jarige laaggeschoolden¹ naar de participatievorm

Tabel 4 Zonder politieke partijen zou het in ons land veel beter gaan (antipolitiek) in percentages

36 tot 55-jarige laaggeschoolden	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
Hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv per dag	68.6 (24)	14.3 (5)	17.1 (6)
Lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv per dag	41.5 (27)	27.7 (18)	30.8 (20)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT	50.0 (14)	21.4 (6)	28.6 (8)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM	29.2 (19)	33.8 (22)	36.9 (24)

Tabel 5 Naar tentoonstelling of museum gaan (cultuurparticipatie) in percentages

36 tot 55-jarige laaggeschoolden	Nooit tot 1 keer per jaar	Meerdere jaren per jaar	1 tot meerdere keren per maand
Hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv per dag	51.4 (18)	48.6 (17)	0.0 (0)
Lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv per dag	91.3 (63)	5.8 (4)	2.9 (2)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT	51.9 (14)	44.4 (12)	3.7 (1)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM	92.9 (65)	4.3 (3)	2.9 (2)

3. Opvattingen van de 56 tot 75-jarige laaggeschoolden naar de participatievorm

Tabel 6 De gastarbeiders komen hier profiteren van onze sociale zekerheid (etnocentrisme) in percentages

56 tot 75-jarige laaggeschoolden	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
Hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv per dag	4.0 (1)	56.0 (14)	40.0 (10)
Lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv per dag	19.8 (17)	17.4 (15)	62.8 (54)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT	22.5 (9)	30.0 (12)	47.5 (19)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM	9.2 (6)	26.2 (17)	64.6 (42)

¹ Laaggeschoolden = geen t.e.m. lager middelbaar onderwijs

Tabel 7 Naar tentoonstelling of museum gaan (cultuurparticipatie) in percentages

56 tot 75-jarige laaggeschoolden	Nooit tot 1 keer per jaar	Meerdere jaren per jaar	1 tot meerdere keren per maand
Hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv per dag	65.5 (19)	34.5 (10)	0.0 (0)
Lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv per dag	79.3 (69)	20.7 (18)	0.0 (0)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT	64.3 (27)	35.7 (15)	0.0 (0)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM	76.1 (51)	20.9 (14)	3.0 (2)

4. Opvattingen van twee extreme groepen

Tabel 8 Frequenties van twee extreme groepen

	N	%	% op totale bevolking
1. 45-75jaar, ten hoogste lager middelbaar onderwijs, vrouwen, lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv kijken per dag	74	50.5	5.5
2. 18-44jaar, ten minste hoger middelbaar onderwijs, mannen, hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv kijken per dag	73	49.5	5.4
Totaal	147	100	10.9

Tabel 9 Antipolitieke houding (in percentages)

	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
	Men moet de politiek gewoon afschaffen, en het land laten besturen door wijze mensen (p=0.00)		
Oud/laaggeschoold/vrouw/laaglid/veeltv	29.4 (20)	25.0 (17)	45.6 (31)
Jong/hooggeschoold/man/hooglid/weinigtv	69.9 (51)	12.3 (9)	17.8 (13)
	Zonder politieke partijen zou het in ons land veel beter gaan (p=0.02)		
Oud/laaggeschoold/vrouw/laaglid/veeltv	49.2 (32)	24.6 (16)	26.2 (17)
Jong/hooggeschoold/man/hooglid/weinigtv	69.0 (49)	21.1 (15)	9.9 (7)

Tabel 10 Etnocentrisme (in percentages)

	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen (p=0.00)			
Oud/laaggeschoold/vrouw/laaglid/veeltv	42.5 (31)	24.7 (18)	32.9 (24)
Jong/hoggeschoold/man/hoglid/weinigv	75.7 (53)	14.3 (10)	10.0 (7)
De gastarbeiders komen hier profiteren van onze sociale zekerheid (p=0.00)			
Oud/laaggeschoold/vrouw/laaglid/veeltv	22.2 (16)	23.6 (17)	54.2 (39)
Jong/hoggeschoold/man/hoglid/weinigv	53.6 (37)	26.1 (18)	20.3 (14)

Tabel 11 onveiligheid (in percentages)

	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
's Avonds moet je op straat extra voorzichtig zijn (p=0.01)			
Oud/laaggeschoold/vrouw/laaglid/veeltv	6.8 (5)	5.5 (4)	87.7 (64)
Jong/hoggeschoold/man/hoglid/weinigv	26.4 (19)	23.6 (17)	50.0 (36)
De laatste 10 jaar zijn de straten onveiliger geworden (p=0.00)			
Oud/laaggeschoold/vrouw/laaglid/veeltv	5.6 (4)	8.3 (6)	86.1 (62)
Jong/hoggeschoold/man/hoglid/weinigv	29.2 (21)	11.1 (8)	59.7 (43)